

Başlık/ Title: Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)

Yazarlar/ Authors
Tekin Aycan Taşcı

ORCID ID
0000-0001-6340-035X

Bu makaleye atıf için: Tekin Aycan Taşcı, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), *KARE*, no. 8 (2019): 81-128.

To cite this article: Tekin Aycan Taşcı, Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), *KARE*, no. 8 (2019): 81-128.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 19 Aralık / December 2019

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18 Ocak / January 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 20 Ocak / January 2020

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Tekin Aycan TAŞCI *

Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)**

Özet: XV. yüzyıla başladığı kabul edilen Türk-Rus ilişkileri bazı kısa süreli konjonktürel ittifaklar ve işbirliği dönemleri dışında yüzyıllar boyunca rekabete dayalı geliştirdi. İki taraf arasında ilk önemli yakınlaşma Kurtuluş Savaşı dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni Sovyet Rusya ve Türkiye hükümetleri arasında gerçekleşti. Fakat bu dönem de göreceli olarak uzun sürmedi ve iki taraf Soğuk Savaş yıllarında iki ayrı blokta yer alarak birbirini tehdit olarak değerlendirdi. İlişkilerde ikinci yakınlaşma dönemi 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren başladı. 2000'li yıllarda ise ilişkiler, tarihte görüşmemiş bir seviyede ivme kazandı. XXI. yüzyılın başından itibaren Batı ve Rusya arasındaki rekabet eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde yeniden alevlendi. Bunun aksine aynı dönemde Türk-Rus ilişkilerinde rekabetin yerini işbirliği almaya başladı. 2000'li yılların ilk 10 yılında Batı ile Rusya ilişkilerinin gölgesinde ortaya çıkan birçok bölgesel gelişme ve kriz karşısında Türkiye ve Rusya farklı bakış açılarına sahip olmalarına rağmen ivme kazanan ilişkileri daha da geliştirme doğrultusunda kararlı duruş sergiledi. Öyle ki 2010 yılında kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) ile iki ülke arasındaki ilişkiler kurumsal kimlik kazandı. Üst Düzey İşbirliği Konseyi, 2010-2019 yılları arası dönemde sekiz kez toplandı. Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesi neticesinde Türk-Rus ilişkilerinin krize girdiği Kasım 2015-Haziran 2016 arası dönem hariç iki ülkenin bölgesel gelişmeler karşısında yaşadığı anlaşmazlıklara ve küçük çaplı krizlere rağmen Konsey, faaliyetlerini aralıksız sürdürmeyi başardı. Türk-Rus ilişkilerindeki söz konusu kriz döneminde ise ÜDİK'in faaliyetleri askıya alındı. Fakat Haziran 2016'dan itibaren ilişkilerde başlayan normalleşme süreci erken tamamlandı ve bazı hususlar hariç ilişkiler kısa sürede kriz öncesi seviyeye döndü. Bunda ÜDİK önemli rol oynadı. Bu çalışmada kronolojik olarak Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerde yaşanan gelişmeler ışığında ÜDİK toplantıları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Rusya İlişkileri, Üst Düzey İşbirliği Konseyi, Uçak Krizi, Akkuyu Nükleer Güç Santrali, Türk Akımı, S-400.

Turkey-Russia Relations and High-Level Cooperation Council

Abstract: Turkish-Russian relations, whose origins date back to the 15th century, developed through competition except for some short-term cyclical alliances and periods of cooperation. The first major rapprochement between the two sides took place during the War of Independence and the early years of the republic. However, this period did not last relatively long, and the two sides perceive each other as a threat by taking part in separate blocks in the Cold War. The second period of rapprochement in relations began in the second half of the 1990s. In the 2000s, gained momentum at an unprecedented level. Since the beginning of the 21st century, the rivalry between the West and Russia has flared up again over the former Soviet Union countries. On the contrary, in the same period, cooperation has started to take the place of competition in Turkish-Russian relations. In the first 10 years of the 2000s, Turkey and Russia, despite having different perspectives, showed a resolute stance to strengthen the relations that gained momentum in the regional crises resulting from the relations between the West and Russia. Thus, the relations between the two countries gained institutional identity with the High-Level Cooperation Council (HLCC) established in 2010. The High-Level Cooperation Council held eight meetings between 2010-2019. Despite the disagreements and minor crises experienced by the two countries due to regional development, The High-Level Cooperation Council was able to continue its activities

* Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. aycantt@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-6340-035X.

** Bu makale, 2014 yılında Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi için hazırlanan raporun düzeltilmiş, güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

without interruption, except for the period between December 2015-June 2016 in which Turkish-Russian relation deteriorated as a result of fighter jet crisis. In the period of fighter jet crisis in Turkish-Russian relations, activities of the Council were suspended. However, the normalization process that started in June 2016 was completed early and relations returned to the pre-crisis level in a short time except for some issues. The Council played an important role in this. In this study, the meetings of the High-Level Cooperation Council have been discussed in the light of developments in the relations between Turkey and Russia.

Keywords: Turkey-Russia Relations, High Level Cooperation Council, Fighter Jet Crisis, Akkuyu Nuclear Power Plant, Turkish Stream, S-400.

Giriş

Türkiye ve Rusya arasındaki resmi ilişkilerin 1462 yılında Moskova Büyük Knezi (Prensi) III. İvan'ın Kırım Hanı I. Mengli Giray aracılığı ile II. Bayezid'den Kefe ve Azak'ta ticaret yapma müsaadesi istemesi ile başladığı kabul edilmektedir. 1480 yılında Altın Orda hâkimiyetinden çıkıp egemen Rus devletine dönüşen Moskova Büyük Knezliği'nin Osmanlı Devleti ile geliştirdiği ilişkiler bir müddet sonra Rusya'nın emperyal çıkarları doğrultusunda Balkanlar, Boğazlar ve Kafkasya üzerinden güneye inme siyasetini benimsemesiyle jeopolitik rekabete dönüştü. Bu rekabet ise XVII. yüzyılın sonlarından itibaren iki devletin karşı karşıya gelmesine neden oldu. Öyle ki Rusya'nın söz konusu siyaseti sebebiyle 1677'den Çarlık rejiminin dağıldığı 1917 yılına kadar yaklaşık 241 yıl içinde Türkler ile Ruslar 11 kez savaştı.¹ Bu haliyle Çarlık Rusya'sının tarihinde en çok savaştığı ülke Osmanlı Devleti (Türkiye) oldu. Diğer taraftan bu süre zarfında iki ülkenin birkaç kez birbiriyle konjonktürel ittifak ilişkisi kurduğu dönemler de oldu.² Fakat bunlar uluslararası ilişkilerdeki vaziyet değişikliklerine bağlı olarak kısa sürdü.

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında yer alan Rusya, Osmanlı topraklarının paylaşılması tasarılarına katıldı. Ancak 1917 Ekim Devrimi'nden sonra savaştan çekilme kararı aldı. Bu tarihi gelişme Türk-Rus ilişkilerinde ve Anadolu Türklerinin kaderinde önemli bir dönüm noktası oldu. Öyle ki yeni kurulan Bolşevik Hükümeti, Rusya'yı savaştan çektiği gibi I. Dünya Savaşı sonrası emperyalist Batılı devletlere karşı Anadolu'da başlayan kurtuluş mücadelesine de destek verdi.³ Rusya'da iç savaşın (1917-1922), Anadolu'da ise Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1922) sürdüğü yıllarda imzalanan 16 Mart 1921 tarihli *Moskova* ve 13 Ekim 1921 tarihli *Kars*

¹ Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu arasında yaşanan savaşlar hakkında bkz. A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları. Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış* (İstanbul: Selenge Yayınları), 2009.

² Napolyon tehdidinde karşı 1798-1799 ve 1805-1806 yıllarında, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yarattığı tehdit karşısında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması çerçevesinde 1833-1841 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu arasında kısa süreli ve sorunlu ittifak ilişkileri kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 44-50, 59-65.

³ Bkz. Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi* 56/1 (2016): 124-143.

antlaşmaları ile yeni dönem Türk-Rus ilişkilerinin temeli oluşturuldu.⁴ Kurtuluş Savaşı'nın zaferle neticelenmesi ve Misakı Milli sınırları içinde bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası Mustafa Kemal Atatürk ve Vladimir İlyiç Lenin dönemlerinde bazı zorluklara rağmen ilişkiler dostane şekilde gelişme gösterdi.⁵ 17 Aralık 1925'te imzalanan *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri pekiştirdi. 1935'te bu antlaşma 10 yıl süreyle uzatıldı.⁶ Bu dayanışma dönemi 1930'lu yılların sonlarına kadar devam etti.

1930'lu yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan faşist rejimler (İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler) karşısında geliştirilen farklı güvenlik stratejileri Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde önce durgunluğa, sonra gerilemeye neden oldu. Değişen uluslararası konjonktür, bu suretle iki ülkeyi tekrar mesafeli ilişkilere sürükledi. İlk başta Faşist Almanya ile aynı safta yer alarak Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerini paylaşan Stalin liderliğindeki Sovyet Rusya, 1941'de Almanya'nın Rusya'ya saldırması üzerine İkinci Dünya Savaşı'na dâhil oldu.⁷

Alman birliklerini Moskova sınırlarına kadar durduramayan ve topraklarının Avrupa kıtasında kalan kısmını büyük oranda kaybeden Rusya için savaşın kaderi 1943'te Stalingrad zaferiyle değişti. Öyle ki bu zaferin neticesinde üstünlük Rusya'ya geçti ve Sovyet birlikleri Berlin'e kadar ilerledi. İlk başta Hitlerle Avrupa'yı paylaşan Stalin, daha sonra Almanya karşısında girmek zorunda kaldığı İkinci Dünya Savaşı'ndan Nazi işgaline karşı Avrupa'nın kurtarıcılarında biri olarak çıktı. Diğer taraftan Stalingrad zaferini müteakip savaşın seyriyle birlikte Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı tavrı da değişti. Batılı ülkeler nezdinde otoritesini arttıran Rusya, asırlara dayanan emperyal hedeflerine geri dönerek Türkiye'ye karşı açıktan düşmanca tavır geliştirmeye başladı.⁸ Öyle ki henüz 1940 yılında Hitler ile

⁴ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını) 2010, 72-76, 84-86.

⁵ Bu dönem T.B.M.M. ve ardından Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk - Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden 'Millî Mücadele'ye)*, 1. Baskı (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979); Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2. Baskı (Ankara: TTK Basımevi, 2010); Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 14. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 307-317, 329-331; Yüceer, "Atatürk Dönemi", 61-106.

⁶ Kâmuran Gürün, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992* (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 187.

⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 354-358, 361-362, 372-375.

⁸ Yüceer, bu değişimi Atatürk'ün ölümü ile ilişkilendirmektedir. Bkz. Yüceer, "Atatürk Dönemi", 94-95.

Boğazlarda askeri üs pazarlığına tutuşan Stalin, bu sefer savaşın muzafferleri olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Rusya lehine değişikliğe gidilmesi, Boğazlarda Ruslara askeri üs tahsis edilmesi, Kars ile Ardahan'ın Rusya'ya geri verilmesi ve Ermenilerin Anadolu'ya geri dönüşleri konularındaki taleplerini doğrudan Türkiye'ye ilettiler.⁹ Bununla birlikte 17 Aralık 1925'te imzalanan *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* 7 Kasım 1945'te Sovyet Hükümeti tarafından feshedildi.¹⁰ Böylece Türk-Rus ilişkilerinde dostluk dönemi yerini düşmanlığa bıraktı.

1952'de Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin NATO ittifakına girmesi ve 1953'te Stalin'in ölmesi ile gerilimin azaldığı ikili ilişkilerde 1960'lı yıllardan itibaren yeniden normalleşme sürecine girildi. Bunda konjonktürel gelişmeler karşısında karşılıklı çıkarlar önemli rol oynadı. Nitekim Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararlılığı karşısında 1940'lı yılların sonlarından itibaren sadakatle bağlandığı Amerika'dan 1964'te aldığı tehdit içerikli mektup¹¹ ve Batı'dan umduğu ekonomik desteği bulamaması, bu dönemde Türk Hükümeti'nin yüzünü Sovyet Rusya'ya çevirmesine neden oldu. Batı'nın sergilediği düşmanca tavrı sorgulamaya başlayan Türkiye'nin Sovyet Rusya ile münasebetlerini düzeltme isteği Soğuk Savaş'ın kızıştığı bu dönemde Moskova'nın çıkarımaydı. Bu sebeple Hruşov hükümeti de Türkiye ile ilişkileri iyileştirme yönünde eğilim gösterdi.¹² Neticede ikili ilişkiler "karşılıklılık" prensibine dayalı şekilde olumlu yönde gelişmeye başladı. 1960-1965 arası dönemde iki taraf arasında gerçekleştirilen bir dizi üst düzey ziyaretle ivme kazandırılan ilişkilerde özellikle ekonomi alanındaki işbirliği ön plana çıktı ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Türkiye ağır sanayi alanında önemli atılımlarda bulundu.¹³ Fakat bu dönem sorunsuz geçmedi. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine karşı Rusya'nın olumsuz tavrı, Türkiye'de artan sağ-sol çatışmalarında komünistlere gösterdiği destek ve Soğuk Savaş çerçevesinde Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki krizlerin etkileri Türk-Rus ilişkilerinde güvensizlik ve düşmanlık algısının giderilmesini engelledi.¹⁴

1980'li yıllarda her iki ülkede de neredeyse eş zamanlı olarak liberalleşme hareketi başladı. Bu süreçte iki taraf arasındaki ilişkiler yeniden ivme kazandı.

⁹ Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983), 137, 144-146.

¹⁰ Armaoğlu, 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 374; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 249-316.

¹¹ Tarihe "Johnson mektubu" olarak geçmiştir. Bkz. Armaoğlu, 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 788-789.

¹² Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası (İlkeler, Aktörler, Uygulamalar)* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 124-125.

¹³ Armaoğlu, 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 828-831; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 125.

¹⁴ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2013).

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Moskova ziyareti esnasında 12 Mart 1991'de imzalanan *Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması* ise 1925'ten sonra ilişkilerde bir milat sayıldı. Bununla Türkiye ve Rusya arasında yüzyıllara dayanan şüphe ve güvensizliğin üzeri örtüldü. Fakat Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu antlaşma geçerliliğini kaybetti.¹⁵ Birlik üyesi ülkeler bağımsız devletlere dönüşürken Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yerini de Rusya Federasyonu aldı. Böylelikle Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde çağdaş döneme geçildi.

1. SSCB'nin Dağılması Sonrası İlişkiler

Sovyet Rusya ile 1980'li yıllarda ivme kazanan ilişkiler, Aralık 1991'de SSCB'nin dağılması sonrası kurulan Rusya Federasyonu ile olumlu yöndeki gelişimini korudu. Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti çerçevesinde 25 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan *Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma*, günümüz Türk-Rus ilişkileri açısından temel belge niteliği taşıdı.¹⁶ Bu antlaşmayla tarafların politik, ekonomik ve kültürel alanlardaki ilişkilerini karşılıklı işbirliği esasına dayanarak daha da geliştirilmesi öngörülürken, iki ülkenin birbirinin siyasi bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve içişlerine karışmaması prensipleri kabul edildi. Ayrıca askeri konular dâhil bölgesel sorunlarla ilgili karşılıklı bilgilendirmelerde bulunulması ve terörizme karşı ortak çalışmalar yürütülmesi konularında niyet beyan edildi.¹⁷ Bir anlamda 1991'de imzalanan *Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması*, 1992'deki bu anlaşma ile yenilenmiş oldu. Bununla birlikte 26 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) kuruldu. Böylece yüzyıllar boyunca iki taraf arasında rekabete ve savaşa sahne olan Karadeniz havzasında Türkiye ve Rusya, 11 üyeden oluşan KEİ bünyesinde işbirliği yöneldi.¹⁸

1992'deki bu ılımlı havaya karşın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya ve Orta Asya'da oluşan jeopolitik boşluk, bu coğrafyanın Rusya ve Türkiye arasında rekabet sahasına dönüşmesine yol açtı. Bu dönemde

¹⁵ Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", *Bilge Strateji* 2/4 (Bahar 2011): 45.

¹⁶ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 45.

¹⁷ Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Fatih Özbay, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri. Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, Çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov ve Ramil Memmedov (İstanbul: TASAM Yayınları, 2006), 9, 132.

¹⁸ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü 27 yaşında", Erişim Ağustos 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-27-yasinda/1514022>.

Türkiye, söz konusu coğrafyada Rusya'dan bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerine liderlik etme ve onlara model oluşturma çabasına girerken Rusya ise arka bahçesi olarak gördüğü Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye ve onun aracılığıyla Batı'nın nüfuz kazanmasını engellemek için müdahalelerde bulundu. Buna paralel şekilde Rusya, Türkiye'ye karşı PKK'yı silahlandırıp sübvans ederken Türkiye de Rusya'ya karşı Çeçen direniş hareketine destek verdi.¹⁹ Bu haliyle 2000 yılına kadar ilişkilerde rekabetin ağır bastığı bir süreç yaşandı.

1990'lı yılların sonlarına doğru gerek Rusya ve Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz gerekse bir yandan eski Varşova Paketi üyesi Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın NATO'ya üyeliği konusunda atılan adımlar, diğer yandan ise Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde çıkarılan sorunlar iki ülkenin rekabetten tekrar işbirliğine yönelmesine vesile oldu.²⁰ 16-17 Aralık 1997 tarihlerinde Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin'in Ankara ziyareti kapsamında Rus doğalgazını Türkiye'ye ulaştıracak olan "Mavi Akım" projesi imzalandı. Ali Balcı'nın ifadesiyle bu anlaşma, iki ülke ilişkilerinde ekonomi ve enerjinin öncelendiği "yeni bir başlangıcı" temsil etti.²¹ Türkiye'nin ABD baskısına rağmen Rusya ile enerji alanında böyle bir işbirliğine gitmesi, Rusya nezdinde Türkiye hakkında oldukça olumlu bir algının oluşmasını sağladı.²² Bu dönemde ilişkilere ivme kazandıran bir diğer önemli adım, 4-6 Kasım 1999'da Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in Moskova ziyaretiyle atıldı. Bu ziyarette Ecevit ve Rusya Başbakanı Putin arasında imzalanan *Terörizmle Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu*, bundan böyle Türkiye'nin Çeçenistan'daki bağımsızlık hareketini, Rusya'nın ise PKK'yı desteklemeyeceği yönünde tarafların birbirine verdiği taahhüt anlamına

¹⁹ Evren Balta ve Behlül Özkan, *Türkiye-Rusya İlişkilerine 'Tarih' ile Bakmak* (Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu) (DPF, 2016), 24-27.

²⁰ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 48.

²¹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 244-245.

²² Kolobov, Kornilov ve Özbay, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri*, 197-198.

geliyordu.²³ Böylece 1990'lı yılların sonlarından itibaren ikili ilişkilerde rekabet yerine işbirliği söylemi kuvvetlendi.²⁴

1990'lı yılların sonlarında seyrini olumlu yönde değiştiren Türk-Rus ilişkileri, 2000'li yılların başından itibaren bir dizi gelişmeyle güçlendi. Bunun ilk adımı Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov'un Ekim 2000'de gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde atıldı. Yapılan görüşmelerde Kasyanov, Türkiye ve Rusya'nın rakip değil, ortak olduğunu ve ilişkilerin de bu çerçevede gelişeceğini belirtirken yapılan ortak açıklamada iki taraf da ileride işbirliğinin stratejik ortaklığa dönüşebileceğini ifade etti.²⁵ Bu ifade, Türk-Rus ilişkileri tarihinde ilk kez dillendirilmiş olması ve tarafların birbirine bakış açısındaki değişimi göstermesi hasebiyle oldukça önemliydi.

Ziyaretin ardından 2 Nisan 2001'de Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Gürcistan arasında Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) kuruldu.²⁶ Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin deniz kuvvetleri arasında işbirliğini amaçlayan bu organizasyon, aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz'de ortak askeri bir platformda buluşması açısından önemliydi. Aynı yılın 16 Kasım'ında Türk-Rus ilişkileri açısından bir diğer önemli gelişme, BM Genel Kurulu toplantısı vesilesiyle New York'ta bir araya gelen iki ülke Dışişleri Bakanlıkları arasında *Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa Geçiş Belgesi*'nin imzalanmasıydı. Buna göre Türkiye ve Rusya dışişleri bakanlıklarınca oluşturulan Ortak Çalışma Grubu, Rusya'nın ekonomi ve güvenlik açısından "yaşamsal çıkar alanı"²⁷ olarak değerlendirdiği eski

²³ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 49. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Çeçenistan'da başlayan bağımsızlık mücadelesi, Putin'in başbakanlığı dönemine kadar sonlandırılmamıştı. Moskova dahil üç kentte toplam dört apartmanın yerle bir edildiği, Kremlin Sarayı yakınında bir ticaret merkezinin bombalandığı şaibeli terör eylemlerinin ardından Rusya, Çeçenistan'da başlatacağı ikinci Çeçenistan savaşı için dünya kamuoyunun desteğini kazanma çabasındaydı. Türkiye ile söz konusu deklarasyon böyle bir ortamda imzalandı. Deklarasyonla taraflar birbirine teröristlere sığınma veya üslenme, eğitim kampları kurma, tedavi, dinlenme, örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinde bulunma dahil, hiçbir yerde terörist amaçlar için yabancı bir ülke toprağını kullanmalarına izin verilmeyeceğini taahhüt ediyordu. Fakat Ecevit'in ziyaretinin ardından kısa bir süre sonra Rusya Hükümeti, Moskova'da PKK'nın 21. kuruluş yıldönümü kutlamalarına izin vererek Türkiye'ye karşı Kürt kartını bırakmaya niyeti olmadığını gösterdi. Bkz. "Ecevit'in karşılıksız aşkı", Erişim: Nisan 2019, <https://www.yenisafak.com/dunya/ecevitin-karsiliksiz-aski-2657635>.

²⁴ Balta ve Özkan, *Türkiye-Rusya İlişkilerine*, 28.

²⁵ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 50.

²⁶ "Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)", Erişim Ağustos 2019. https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/229/Karadeniz_2.pdf

²⁷ Doğan Şafak Polat, "NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 5 (Nisan 2017): 52. (51-66)

Sovyetler Birliği coğrafyasında ikili düzeyde işbirliğini geliştirme görevini üstlendi. Belge çerçevesinde Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'da karşılıklı çıkarları esas alarak hareket etmesi taahhüt edildi. Bu, Türkiye'nin 1990'ların başında bölgeye yönelik takip ettiği politikada değişikliğe gitmesi anlamına geliyordu.²⁸

2. XXI. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinin Arka Planı

1990'ların sonunda Türk-Rus ilişkilerinde başlayan yakınlaşma ve işbirliği ortamı 2000 yılında Rusya'da Vladimir Putin'in, 2002 yılında Türkiye'de Ak Parti'nin iktidara gelmesinin ardından daha da güçlendi. Fakat bu süreçte Türk-Rus ilişkileri, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan Batı ile Rusya arasındaki rekabetinin gölgesinde gelişim gösterdi.

1999'dan itibaren NATO'nun doğuya doğru genişlemeye başlaması, Batı ile Rusya arasındaki ilişkilerde yeniden Soğuk Savaş yıllarındaki rekabete dönüşün ilk emarelerinden oldu. 12 Mart 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın, 29 Mart 2004 yılında ise Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya ve Estonya'nın NATO üyeliğine kabulü Rusya'yı oldukça rahatsız etti.²⁹ Bu arada 24 Mart 1999'da NATO'nun Kosova'ya müdahalesi³⁰ de Rusya ve Batı arasındaki ilişkilerde önemli bir kırılma yarattı. ABD'nin NATO vasıtasıyla Rusya'ya karşı eski Sovyet coğrafyasında oluşturduğu tehdit, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından Afganistan ve Irak'a gerçekleştirdiği askeri müdahalelerle aynı zamanda Ortadoğu'ya kaydı. Diğer taraftan AB de NATO'ya paralel şekilde 2004 ve 2007 yıllarında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Romanya, Bulgaristan'ı üyeliğe kabul ederek doğuya genişledi.³¹ Bütün bunların yanı sıra 2003'te Gürcistan'da, 2004'te Ukrayna'da ve 2005'te Kırgızistan'da gerçekleşen Batı destekli "renkli devrimler" ile bu ülkelerde iktidarın Rusya karşıtlarına geçmesi, Rusya ve Batı arasında Soğuk Savaş yıllarına geri dönüldüğü algısını kuvvetlendirdi.

²⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.246.

²⁹ Şener Aktürk, "NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti", *Uluslararası İlişkiler* 9/34 (Yaz 2012): 75-77. (73-97).

³⁰ Zeynep Selin Acar, "Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO'nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2015): 116 (113-131)

³¹ "Avrupa Birliğinin Genişlemesi", Erişim Ağustos 2019. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html.

1990'lı yılların sonundan itibaren Rusya ve Batı arasında başlayan jeopolitik rekabet, 2007 yılından itibaren yeni bir sürece girdi. Putin'in 10 Şubat 2007'de düzenlenen 43. Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması, bu yeni sürecin habercisi niteliğindedir. Yaptığı konuşmada ABD'nin tek kutuplu dünya yaratma çabasını ve NATO'nun Rusya'yı rahatsız edecek şekilde genişlemesini eleştiren Putin, Rusya'nın bu gelişmeler karşısında seyirci kalmayacağını ima ederek uyarıda bulundu.³² Fakat onun bu uyarısı Batı'da karşılık bulmadı ve Batı'nın Rusya'yı rahatsız edici hamleleri eski Sovyet coğrafyasında devam etti.

17 Şubat 2008'de Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlık ilanı Türkiye dâhil Batı tarafından tanındı. Nisan 2008'de gerçekleşen NATO zirvesinde Ukrayna ve Gürcistan'ın üyelik talepleri tartışmaya açıldı.³³ Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın oluşturduğu Batı eksenli GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü ile ABD arasında 1-2 Temmuz 2008'de zirve gerçekleştirildi. Bu zirvenin hemen ardından Rusya 5-12 Temmuz 2008 tarihlerinde Kuzey Kafkasya'da "Kafkas Sınırı 2008" adıyla mesaj içerikli savaş tatbikatı düzenledi. Bundan üç gün sonra, 15-31 Temmuz 2008 tarihlerinde ise ABD ve Gürcistan "Acil Cevap Operasyonu" adı altında Gürcistan'da gerçekleştirdikleri tatbikat ile Rusya'ya bir nevi karşılık verdi. Bu restleşmelerin ardından 8 Ağustos 2008'de Rusya, Tiflis Hükümeti'nin Güney Osetya ile yaşadığı sorunu bahane ederek Gürcistan'a birliklerini sevk etti. Sekiz gün süren savaş neticesinde Gürcistan, Güney Osetya ve Abhazya'yı tamamen kaybetti. 26 Ağustos 2008'de Rusya, bu iki bölgenin Gürcistan'dan bağımsızlığını resmen tanıdı. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya ilk sınır dışı harekâtını gerçekleştirerek Batı'ya artık olan bitenlere "seyirci kalmayacağını" göstermiş oldu. Diğer taraftan Kafkasya'daki bu gelişmelere paralel şekilde 14 Ağustos 2008 tarihinde ABD ile Polonya arasında Polonya'da füze kalkını kurulması üzerine anlaşma imzalandı.³⁴ 2009 yılında ise NATO, Arnavutluk ve Hırvatistan'ı da üyeliğe alarak doğuya doğru genişlemesini sürdürdü.³⁵

³² "Putin'den ABD'ye yayılım ateşi", Erişim Ağustos 2019, <https://www.dw.com/tr/putinden-abdye-yayim-%C4%B1m-ate-%C5%9Fi/a-2519775-0>; "Putin, Genelkurmay'ın sitesinde!", Erişim Nisan 2019, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/15047-putin-genelkurmayin-sitesinde>.

³³ "NATO'da gündem genişleme", Erişim Ağustos 2019, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/04/printable/080402_nato_summit.shtml.

³⁴ "Avrasya Koridoru: Boru Hattı Jeopolitiği ve Yeni Soğuk Savaş – Michel Chossudovsky", Erişim Ağustos 2019, <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2008/08/22/avrasya-koridoru-boru-hatti-jeopolitigi-ve-yeni-sojuk-savas-michel-chossudovsky/>.

³⁵ Polat, "NATO ve Rusya", 52-56.

Ukrayna'da 2004 yılında tarihe "Turuncu Devrim" olarak geçen siyasi süreç neticesinde iktidardan uzaklaştırılan Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç, 2010 yılındaki seçimlerle Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geri döndü. Fakat Ukrayna üzerinde Rusya ve Batı arasındaki güç mücadelesi devam etti. Yanukoviç'in 21 Kasım 2013'de Ukrayna-AB Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddetmesi üzerine Kiev'de başlayan olaylar, onun Ukrayna'daki siyasi kariyerine son verdi. Rusya'ya kaçmak zorunda kalan Yanukoviç'in ardından 22 Şubat 2014'te Ukrayna'da iktidara yeniden Batı yanlıları geldi. Bu sefer durumun 10 yıl öncesinden daha ciddi olduğunu ve yaşanan değişimin Rusya'nın Karadeniz'deki askeri varlığını derinden etkileyeceğini anlayan Rus Hükümeti bir kez daha olan bitenlere seyirci kalmayacağını gösterdi ve Kırım'ı 16 Mart 2014'te işgal, ardından 21 Şubat'ta ise ilhak etti. Diğer taraftan Ukrayna'nın doğu kısmındaki (Donbass) Rusya yanlısı Donetsk ve Lugansk bölgelerinde ayrılıkçı hareketleri destekleyerek buraların Ukrayna'dan *de facto* bağımsızlık kazanmalarını sağladı.³⁶ Fakat Ukrayna ordusu ile Rusya desteğindeki ayrılıkçılar arasında çıkan savaşta binlerce kişi hayatını kaybetti. Kırım'ın ilhaki ve "XXI. yüzyıl Avrupa'sının en kanlı savaşındaki" rolü karşısında Rusya, Batı'nın yaptırımlarına maruz kaldı.³⁷ Böylece iki taraf arasında karşılıklı yaptırımlar savaşı başladı. Rus ekonomisini olumsuz yönde etkileyen bu yaptırımlara sonradan petrol fiyatlarındaki düşüş de eklendi.³⁸ Ekonomik kayıplarını Çin ile telafi etmeye çalışmak zorunda kalan Rusya'nın yalnızlığı son G20 zirvesinde gözler önüne serildi.³⁹

³⁶ "Kırım'ın yasa dışı ilhakinin üzerinden 5. yıl geçti", Erişim Ağustos 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimin-yasa-disi-ilhakinin-uzerinden-5-yil-gecti/1424745>; "Rusya-Ukrayna: İki dost nasıl düşman oldu?" Erişim Ağustos 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387>.

³⁷ "Pyat let nazad v Donbasse načalas samaya krovoprolitnaya voyna v Yevrope XXI veka", Erişim Ağustos 2019, <https://meduza.io/feature/2019/05/26/pyat-let-nazad-v-donbasse-nachalas-samaya-krovavaya-evropeyskaya-voyna-xxi-veka-meduza-rasskazyvaet-chem-ona-zakonchilas-dlya-liderov-separatistov>.

³⁸ Maliye Bakanı Siluanov'un açıklamasına göre, Batı ülkelerinin Ukrayna'daki kriz yüzünden uyguladığı ekonomik ambargonun maliyeti 40 milyar doları buldu. 2014 başından bu yana petroldeki düşüş nedeniyle Rus ekonomisinin uğradığı zarar ise 100 milyar dolar oldu. Nitekim petrol fiyatlarındaki 10 dolarlık düşüş, Rusya'nın döviz gelirlerini 20 milyar dolar azaltmakta, bu da Rus ekonomisinin yüzde 2-3 küçülmesine sebep olmaktadır. Diğer taraftan Ruble'nin yılbaşından bu yana yüzde 30 değer kaybetmesi ülkede enflasyonu arttırdı. Bkz. "Petrol fiyatları Rusya'yı vurdu", Erişim Ekim 2019, <http://aljazeera.com.tr/haber/petrol-fiyatlari-rusyayi-vurdu>

³⁹ "Tam 400 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması", Erişim Ekim 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26459141.asp>; "Eleştirilen Putin G20'den erken ayrıldı", Erişim Ekim 2019, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1665229-elestirilen-putin-g20den-erken-ayrildi>.

Ukrayna'nın doğusundaki savaşı durdurmak amacıyla Ukrayna, Rusya ve AGİT'in oluşturduğu Üçlü Temas Grubu ile Ukrayna'nın doğusunda tek taraflı bağımsızlıklarını ilan eden Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri temsilcileri arasında 5 Eylül 2014 ve 12 Şubat 2015 tarihlerinde iki ayrı Minsk sözleşmesi imzalandı.⁴⁰ İlk anlaşma kesin yargılar içermediğinden dolayı Ukrayna ve ayrılıkçılar arasında ateşkesi sağlayamadı. İkinci anlaşma bu anlamda daha başarılı olsa da kesin barışı getiremedi. Bugün itibarıyla Ukrayna'daki iç savaş neticesinde yaklaşık 13 bin kişinin hayatını kaybettiği ileri sürülmektedir.⁴¹ İlhak sonrası Kırım Tatarları ise adam kaçırmaya, cinayet, ev baskınları, haksız gözaltılar, uzun süreli tutuklamalar, basın yayın organlarının kapatılması, milli eğitime yönelik yasaklar gibi hukuk dışı hadiselerle sindirilmeye çalışıldı.⁴² Rusya'nın Kırım Tatarlarına karşı uyguladığı baskı ve hukuksuz davranışlar başta Türkiye olmak üzere cılız da olsa Avrupalı devletlerin tepkilerine neden oldu. Kırım'da Tatarların sorunları devam etmektedir.

Kuzeyde bu gelişmeler yaşanırken Batı ve Rusya arasındaki yeni "Soğuk Savaş" Ortadoğu'da da alevlendi. 20 Mart 2003'de Irak'a gerçekleştirdiği askeri müdahalenin ardından ABD, bu sefer 19 Mart 2011'de NATO aracılığıyla Afrika'nın en büyük petrol rezervlerine sahip Libya'ya müdahalede ederek burada rejimi değiştirdi.⁴³ Bu sırada 15 Mart 2011'de Rusya'nın Ortadoğu'daki tek askeri üssünün bulunduğu Suriye'de başlayan iç karışıklıklar, Rusya ile Batı'yı burada karşı karşıya getirdi. Suriye, Rusya'nın Ortadoğu'da askeri üsse sahip olduğu tek ülkeydi. Dolayısıyla Suriye'nin düşmesi, Akdeniz'deki Rus varlığının da sonu demektir. Hal böyle olunca Rusya, Suriye'de Esad rejiminin arkasında durdu ve onun devrilmesine mani oldu. Buna karşın Suriye topraklarının büyük kısmında yeni ortaya çıkan DAESH terör örgütünün, kuzey kısmında ise PKK'nın

⁴⁰ "Ukrayna'da ateşkes anlaşması imzalandı", Erişim Ekim 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140905_ukrayna_anlasma_imza; "İkinci Minsk anlaşması", Erişim Ekim 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ikinci-minsk-anlasmasi-167627.html>; "Minsk anlaşmasının uygulanması", Erişim Ekim 2019, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201602171020938925-Ukrayna-Minsk-anlasmasi/>.

⁴¹ "V Donbasse za pyat let pogibli çolee 2400 detey, zayavili v VMS Ukrainu ", Erişim Ekim 2019, <https://ria.ru/20190601/1555172490.html>

⁴² "Kırım Tatarları Ankara'da buluşuyor", Erişime Ekim 2019, <https://www.dunyabulteni.net/guncel/kirim-tatarlari-ankarada-bulusuyor-h336719.html>

⁴³ "Libya, devrimin 8. yıl dönümünde istikrara kavuşmayı bekliyor". Erişim Eylül 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/libya-devrimin-8-yil-donumunde-istikrara-kavusmayi-bekliyor-41119205>. Dönemin Türkiye Hükümeti Libya'ya askeri müdahaleden yana tavır sergiledi. Bkz. "No: 77, 19 Mart 2011, Libya'daki Gelişmeler Hk.", Erişim Eylül 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_-77_-19-mart-2011_-libya_daki-gelismeler-hk_.tr.mfa.

uzantısı PYD/YPG terör örgütünün kontrolüne geçmesi engellenemedi. Bunların yanı sıra diğer taraftan Türkiye'nin desteğindeki muhalif güçler de Esad rejimini tehdit eden güçler arasında yer aldı.

2014 yılına gelindiğinde üçüncü yılını doldurmak üzere olan Suriye'deki iç savaş sonucunda ölü sayısı 160 bini, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısı da 1,5 milyonu geçti.⁴⁴ DAESH ise Suriye ve Irak topraklarında bir yıldır ciddi bir tehdit haline geldi. 2015 yılına gelindiğinde Esad rejimi iyice zayıf düştü. Tehdidin farkında olan Rusya, 30 Eylül 2015'te Suriye'ye asker sevk etti ve bölgede hava harekâtlarına başladı. Bu suretle Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra Rusya'nın üçüncü sınır ötesi askeri müdahalesi Suriye'ye oldu. Onun bu müdahalesi Suriye'de dengeleri değiştirdi ve toprak kaybına rağmen Esad'ın iktidarını korumasını sağladı. Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi Türkiye'nin konumunu sarsarken aynı zamanda Suriye'den mülteci akınına da tetikledi.⁴⁵ 2015 yılında 2,5 milyona ulaşan Suriyeli mülteci sayısı yıllar içinde artarak günümüze kadar 3,5 milyonu aştı.⁴⁶ Diğer taraftan Rusya'nın Suriye'de başta Türkmenler olmak üzere Türkiye tarafından desteklenen muhalif grupları bombalaması, iki ülke arasındaki ilişkileri gerdi. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından bir Rus bombardıman uçağının düşürülmesi ile gerginlik krize dönüştü.

2000'lü yıllarda Orta Doğu ve eski Sovyet coğrafyasında Batı ile Rusya arasında krize neden olan gelişmeler karşısında Türkiye ve Rusya'nın pozisyonları ekseriyetle birbirinden farklı oldu. Bunlardan Ukrayna, Gürcistan ve Suriye krizleri Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirebilecek nitelikteydi. Nitekim bu krizler karşısında iki ülke birbirine karşı taraflarda yer almakta ve birbirlerinin milli çıkarlarına ters politikalar üretmekteydi. Örneğin Gürcistan savaşı ve ardından Kırım'ın ilhakı, Karadeniz'de güvenlik anlayışını altüst etmiş ve Kırım Tatarlarının kaderini tahakküm altına alması ile Rusya'yı Türkiye için bir tehdit haline getirmişti. Suriye'de ise durum daha karışık ve burada iki ülkenin birbirine zıt pozisyonları onları birçok defa krizin eşiğine sürükledi. Fakat bu durum, 24 Kasım 2015'te Rus bombardıman

⁴⁴ "Suriye'de iç savaş: Ölü sayısı 162 bini geçti", Erişim Eylül 2019, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/05/140519_suriye_raporu; "Türkiye'deki Suriyeli sayısı 1 milyon 600 bin", Erişim Ekim 2019, <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/407125--suriyelilere-turkiye-kadar-yardim-yapan-ulke-olmamistir>.

⁴⁵ "Suriye'den yeni göç akını", Erişim Eylül 2019, <https://www.dw.com/tr/suriyeden-yeni-g%C3%B6%C3%A7-ak%C4%B1n%C4%B1/a-18807497>.

⁴⁶ Hülya Karabağlı, "Son 8 yılda Suriyeli mülteci sayısı 14 bin kat arttı!", Erişim Aralık 2019, <https://t24.com.tr/haber/son-8-yilda-suriyeli-multeci-sayisi-14-bin-kat-artti,783049>;

"Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Kasım 2019", Erişim Aralık 2019, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.

uçacağının Türkiye tarafından düşürülmesine dek ikili ilişkilerin olumlu yöndeki gelişmesini etkilemedi. Diğer taraftan söz konusu bölgesel krizler aynı zamanda Batı ile Rusya arasında da gerilimlere neden olması sebebiyle Türk-Rus ilişkilerini olumlu yönde etkileyen sonuçlar da doğurdu. Rusya'nın Batı'nın uyguladığı yaptırımlara cevaben Avrupa'dan bazı gıda ürünlerinin ithalini durdurması ve Güney Akım projesinde yaşanan tıkanıklıklar bunlardan birkaçıydı.⁴⁷ Nitekim her iki durum da Türk-Rus ilişkilerine ekonomi ve enerji alanlarına pozitif yansıdı. Bununla birlikte Ukrayna krizi sırasında tüm NATO üyesi ülkelerin Rusya'ya yaptırım uygulama kararına Türkiye'nin katılmaması ikili ilişkilerin gelişimi açısından önemliydi.⁴⁸ Türkiye'nin bu tavrı, her ne kadar bölgesel gelişmeler karşısında farklı pozisyonlara sahip olsalar da Türk ve Rus tarafının ikili ilişkileri geliştirme gayreti Batı perspektifinden düşünüldüğünde özel anlam ifade etmekteydi. Bu süreçte 2010 yılında kurulan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi, ilişkilerin gelişimine büyük katkı sağladı.

⁴⁷ Güney Akım: 1 Ocak 2006'da Rusya ile Ukrayna arasında doğalgaz fiyatları konusunda patlak veren anlaşmazlık sonucu Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği gazı kısıtı. Bu durum ise öncelikle Macaristan, Polonya ve Avusturya'ya olumsuz şekilde yansıdı. Böylece yaşanan gaz krizi sonucunda Güney Akım projesi bir ihtiyaç olarak ortaya 22 Kasım 2007'de İtalya'da doğdu. Ukrayna'yı by-pass eden Güney Akım hattının Karadeniz dibinde inşa edilecek bir bölümü Türkiye karasuları içerisinde yer almaktaydı. Rusya, Türkiye ile gerekli izin belgelerini imzalamak için 2011 yılı sonuna kadar müzakerelerde bulundu. Nihayet 28 Aralık 2011 tarihinde Türkiye sürpriz bir şekilde Rusya ile Moskova'da masaya oturdu ve Güney Akım'ın kendi karasularından geçmesine izin veren anlaşmayı imzaladı. Anlaşma, Putin tarafından yılbaşı hediyesi olarak nitelendirildi. Hattın inşasına 2012 yılı sonu itibarıyla başlanması ve 2016'da hizmete açılması planlanmaktaydı. Fakat Brüksel'in yaptırımlar çerçevesinde Bulgaristan'ı engellemesi ile Güney Akım projesinin Karadeniz dibindeki inşasına bir türlü başlanamadı. Bu durum, proje için 5 milyar dolar harcayan ve bugün ekonomik kriz ile burun buruna olan Rusya'nın durumunu daha da zorlaştırdı. Bkz. Yazgan Erbil, "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği" (Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010), s.158; "Türkiye'den Güney Akım'a onay", Erişim Eylül 2019, "Türkiye'den Güney Akım'a Onay", Erişim Eylül 2019, <http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/genel/12/28/turkiyeden.guney.akima.onay/642339.0/>; "Nabucco'ya niyet, Güney Akım'a kısımet", Erişim Eylül 2019, http://www.radikal.com.tr/yenisoz/nabuccooya_niyet_guney_akima_kismet-1115007/; "İtalyanskaya Eni i Gazprom podelili Yujny potok popolan", Erişim Eylül 2019, <http://lenta.ru/news/2007/11/22/eni/>.

⁴⁸ "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", Erişim Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>.

3. 2000'li Yıllarda Türk-Rus İlişkileri ve ÜDİK'e Giden Yol

*"Türkiye ile Rusya aynı bölgede bulunan iki komşu ülkedir. İki ülkenin dünyada meydana gelen bazı olaylarla ilgili tutumları farklı olabilir. Fakat karşılıklı menfaatler o kadar derin ki bize işbirliğini geliştirmekten başka şans tanımıyor."*⁴⁹

Vladimir PUTİN
Ankara / 01.12.2014

1990'ların sonlarında olumlu yönde gelişme gösteren Türk-Rus ilişkilerinin 2000'li yıllarda ivme kazandığını daha önce belirtmiştik. Bunda 2000 yılında Rusya'da iktidara gelen Putin ile 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen Ak Parti yönetimlerinin iki ülke arasındaki ilişkilerde rekabet yerine işbirliğine dayalı politika geliştirmeleri etkili oldu. Tarafların bu yöndeki kararlılığı, Rusya Başbakanı M. M. Kasyanov'un Ekim 2000'de Ankara'yı ziyaretindeki "Rusya ve Türkiye birbirine rakip değildir. Ortağız ve hükümetlerimiz bu prensip çerçevesinde ilişkiler geliştirecekler" şeklindeki sözleri ve 2002 yılı AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda geçen "(Ak Parti,) Rusya Federasyonu ile Orta Asya ve Kafkasya'da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkileri sürdürecektir" ifadesi ile de ortaya konuldu.⁵⁰

2000'li yıllarda Avrasya ve Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmeler karşısında tarafların duruşlarında her ne kadar farklılıklar gözlenirse de özellikle iki konuda Türkiye'nin gösterdiği tavır, Rusya'nın Türkiye'ye bakış açısını değiştirmesinde, buna bağlı olarak da Türk-Rus ilişkilerinin ivme kazanması ve taraflar arasında işbirliği alanının genişlemesinde önemli rol oynadı. Bu hadiselerden biri ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden askeri müdahale gerçekleştirme talebini içeren 1 Mart 2003 Tezkeresi'nin TBMM'de reddedilmesi idi.⁵¹ Bir diğer hadise ise 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a

⁴⁹ "Rusya-Türkiye ilişkileri tarihi ilişkilerdir", Erişim Ağustos 2019, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/rusya-turkiye-iliskileri-tarihi-iliskilerdir-153671.html>

⁵⁰ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 39-50; "Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı", 107, Erişim Ağustos 2019, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁵¹ 1 Mart 2003 tarihinde dönemin Başbakanı Abdullah Gül tarafından meclise sunulan Başbakanlık Tezkeresi "Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılması" için izin verilmesi hakkındaydı. Tezkere oylamasına katılan 533 vekilden 264'ü evet, 250'si ret ve 19'u çekimser oy kullanmış, neticede gerekli çoğunluk sağlanamadığı için tezkerede reddedilmiştir. Bkz. Ece Göztepe, "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da 'Haklı Savaş'ın

müdahalesine karşı ABD'nin Karadeniz'e çıkartmak istediği savaş gemilerinin İstanbul boğazından geçişine Montrö Boğazlar Sözleşmesi uyarınca Türk tarafının müsaade etmemesiydi. Bütün bu hadiseler, Soğuk Savaş yıllarından itibaren Rusya nezdinde var olan Türkiye'nin Atlantik Bloku'nun ileri karakolu olduğuna dair kanıtı yıktı ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı şüphelerini bir kenara bırakmasını sağladı.

2000'li yılların ilk 10 yılında Türk-Rus ilişkilerinde oluşan güven ortamı, iki taraf arasında siyasi, kültürel ve enerji alanlarındaki işbirliğinin gelişmesine yardımcı oldu. Bunlardan enerji alanındaki gelişmeler oldukça dikkat çekiciydi. Nitekim 1992'de 1,4 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2008 yılı verilerine göre 38 milyar dolar seviyesine ulaşarak rekor kırdı. 1997 yılında imzalanan ve 2005 yılında hayata geçirilen Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Rusya'nın Karadeniz üzerinden Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatına başlaması neticesinde Türkiye, Rusya'nın enerji alanındaki en büyük ortaklarından biri haline geldi. Bu durum ise gelecek yıllarda ikili ilişkilerin gelişiminde lokomotif güç oldu.⁵²

2010 yılına kadar Ak Parti iktidarı döneminde iki ülke arasında gerçekleştirilen üst düzey diplomatik ziyaretler ise tarihte görülmemiş yoğunlukta yaşandı. İlk ziyaret, 24 Ekim 2002'de Ak Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan tarafından Moskova'ya gerçekleştirildi. Bu ziyarette Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ve Başbakan Kasyanov ile görüştü. 23-26 Şubat 2004 tarihleri arasında bu sefer dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Moskova'ya resmi ziyarette bulundu. Bu ziyaretin ardından 5-6 Aralık 2004'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin Ankara'ya geldi. Putin'in ziyareti, Türk-Rus ilişkilerinin 500 yılı aşkın tarihinde Rusya tarafından Türkiye'ye devlet başkanı seviyesindeki ilk ziyaret olması hasebiyle tarihi anlam taşımaktaydı.⁵³ Bu ziyaret esnasında "*Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon*" ile birlikte ekonomik ve askeri-savunma alanlarında altı ayrı anlaşma daha imzalandı. 2005 yılında

Haksızlığı Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 59/3 (2004): 94-95. Diğer taraftan aynı gün ABD'ye Türk hava sahasını altı aylığına açan tezkere ise mecliste onaylandı. Bkz. "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Gerektiğinde Belirlenecek Esaslar Dairesinde Kullanılmasına ve Muhtemel Bir Askeri Harekat Çerçevesinde Yabancı Silahlı Kuvvetlere Mensup Hava Unsurlarının Türk Hava Sahasını Türk Makamları Tarafından Belirlenecek Esaslara ve Kurallara Göre Kullanmaları İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 6 Ay Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar", Erişim Ağustos 2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030321.htm>.

⁵² Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 40-41.

⁵³ "Putin, Güney Akım için Ankara'da", Erişim Ağustos 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_ankara.

Putin ve Erdoğan üç kere Rusya'da, bir kere Türkiye'de olmak üzere tam dört kez bir araya geldi. 31 Mayıs-1 Haziran 2006 tarihleri arasında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Türkiye'de görüşmelerde bulundu. Aynı yıl 28-30 Haziran tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Rusya'yı ziyaret etti. Bu ziyaret aynı zamanda, Rusya Federasyonu'nun kuruluşundan bu yana Türkiye'den yapılan Cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk ziyaret olması sebebiyle önemliydi. 25 Haziran 2007'de Rusya Devlet Başkanı Putin ve Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, İstanbul'da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirvesine katıldılar. 19-20 Şubat 2008'de Türk Dışişleri Bakanı Ali Babacan Rusya'ya resmi ziyarette bulundu. 1-2 Temmuz 2008 ve 2 Eylül 2008 tarihlerinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, 18-19 Kasım 2008 tarihlerinde ise Rusya Savunma Bakanı Anatoliy Serdyukov Türkiye'yi ziyaret etti. 2007 yılında Türkiye'de "Rusya Kültür Yılı", 2008 yılında da Rusya'da "Türkiye Kültür Yılı" ilan edildi.⁵⁴

12-15 Şubat 2009 tarihlerinde dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Moskova ve Kazan'ı ziyaret etti. Gül'ün Moskova'daki görüşmeleri Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir sürecin başlangıcı olarak yorumlanırken Kazan'ı ziyareti ise tarihi öneme sahipti. Nitekim ilk defa olarak bir Türk Cumhurbaşkanı Rusya'nın Özerk Tataristan Cumhuriyeti'ni ziyaret ediyordu. Gül'ün de ifadesiyle bu ziyaretin Rusya'da rahatsızlık uyandırmaması, aksine Rus Hükümeti tarafından teşvik edilmesi iki ülke arasındaki güvene dayalı ilişkilerin gelişmekte olduğunun bir kanıtıydı.⁵⁵ Bu ziyaretin ardından 16 Mayıs 2009'da Başbakan Erdoğan, Soçi'ye geldi. 6 Ağustos 2009'da ise Rusya Başbakanı Putin, Güney Akım boru hattının Türk karasularından geçmesine izin veren anlaşmanın imzalanması için Ankara'ya bir günlük çalışma ziyareti gerçekleştirdi.⁵⁶ Bir sonraki yıl 12-13 Ocak tarihlerinde Başbakan Erdoğan, Rusya Başbakanı Putin'in davetlisi olarak Rusya'ya çalışma ziyaretinde bulundu. 11-12 Mayıs 2010 tarihlerinde ise bu sefer Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Medvedev, Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Türkiye-Rusya ilişkilerinin başlangıcının 90. yılının kutlandığı bu zirvede iki ülke arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kuruldu.⁵⁷ ÜDİK'in kuruluşu, Türk-Rus ilişkilerinin kurumsallaştırılması anlamına geliyordu ve ikili ilişkiler tarihinde ilk kez böyle bir adım atılmıştı. Bu suretle Türk-Rus ilişkileri

⁵⁴ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 51-52.

⁵⁵ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 53, 55-56.

⁵⁶ "Putin, Güney Akım için Ankara'da", Erişim Ağustos 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_ankara.

⁵⁷ Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası", 53.

tarihinde benzeri olmayan yeni bir sayfaya geçildiğini söylemek mümkündür.

3. Rusya-Türkiye Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)

21 Mayıs 2010'da kurulan ÜDİK'in bünyesinde ilişkilerin kurumsallaştırılmasına katkı sağlayan çalışma grupları yer almaktadır. Bunlardan Dışişleri Bakanları başkanlığındaki Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG), ikili ilişkilerin dış politika ve strateji boyutunu ele almaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanları başkanlığındaki Karma Ekonomik Komisyon (KEK) ise iki ülke arasında ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirme üzerine çalışmalar yürütmektedir. Konsey çerçevesinde gündemdeki önemli konuların istişare edilip, alınan kararların takibi Dışişleri Bakanları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.⁵⁸ ÜDİK kapsamında oluşturulan bir başka çalışma grubu Türk-Rus Toplumsal Forumu'dur.⁵⁹ Bu Forum; iki ülkenin iş adamları, kanaat önderleri, akademisyenleri, bilim ve kültür adamları, sanatçıları ve sporcularının katılımı ile Türk ve Rus halklarını ve sivil toplum kuruluşlarını yakınlaştırmak ve iki taraf arasında kültürel alanlardaki işbirliğini arttırmak amacıyla faaliyet göstermektedir.⁶⁰ Forumun Türk Kanadı Eş Başkanlığı görevini Ahmet Berat Çonkar, Rus kanadı Eş Başkanlığını görevini ise Eleonora Valentinovna Mitrofanova yürütmektedir.

4.1. Birinci ÜDİK Toplantısı

ÜDİK'in ilk toplantısı, konseyin kurulduğu 12 Mayıs 2010 tarihinde Başbakan Erdoğan ve Devlet Başkanı Medvedev'in eş başkanlıklarında Ankara'da gerçekleştirildi. Toplantıda iki ülke arasında 20-25 milyar dolar⁶¹ seviyelerindeki ticaret hacminin 2015 yılında 100 milyar dolara çıkarılması hedefi belirlendi ve milli para birimleri ile ticaretin geliştirilmesinin gerektiği

⁵⁸ "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları", Erişim Kasım 2019, <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>

⁵⁹ İki ülke arasında kültür, eğitim, bilim, spor ve sanat gibi farklı alanlarda işbirliğinin pekiştirilmeyi amaçlamaktadır. Bünyesinde iki ülkenin sivil toplum kuruluşları, işadamları dernekleri, kültür merkezleri ve gençlik organizasyonları gibi bir dizi yapının yer almaktadır.

⁶⁰ "Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201412221013240063>.

⁶¹ "Rusya-Türkiye Dış Ticareti", Erişim Eylül 2019, <https://ros-t.com/bilgilendirme-detay-rusya-turkiye-dis-ticareti-4>.

vurgulandı.⁶² Toplantıda toplamı 25 milyar dolardan fazla değere sahip 17 anlaşma imzalandı. Bunlardan ön plana çıkanlar ise karşılıklı vize muafiyeti, Akkuyu'da inşa edilecek Nükleer Güç Santrali hakkındaki anlaşmalar ve Samsun-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi üzerine işbirliğini öngören zabit oldu.⁶³ Böylece Türkiye-Rusya arasında ilk defa vizesiz seyahat rejimine geçilirken, Türkiye'nin nükleer enerjiye geçiş için 60 yıldır Avrupa'dan beklediği destek Rusya'dan gelmiş oldu. Toplantıda ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleri ile Orta Doğu, Kafkasya ve Akdeniz'deki diğer gündem maddeleri hakkında görüş alışverişlerinde bulunuldu.⁶⁴

Medvedev'in de ifadesiyle ÜDİK'in ilk toplantısında atılan bu adımlar, Rusya'nın Türkiye'ye karşı iyi ve güvenilir bir komşu olarak bakmaya başladığının kanıtıydı. Bu ise iki ülke ilişkilerinin ileride stratejik ortaklığa dönüşeceği yönündeki öngörülerini devletin en üst kademesinde dahi kuvvetlendirdi.⁶⁵

4.2. İkinci ÜDİK Toplantısı

İkinci ÜDİK toplantısı 15-17 Mart 2011 tarihlerinde Moskova'da gerçekleştirildi. Toplantıda Akkuyu santralının güvenliği konusunda Rus tarafı güvence verdi. *Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine İlişkin Usullere Dair Anlaşma* ve *Geri Kabul*

⁶² "RF i Turtsiya mogut uveličit tovarooorot do \$100 mlrd, zayavil Medvedev", Erişim Eylül 2019, <https://ria.ru/20100512/233585825.html>; "Medvedev predlagayet Turtsii rassirit ispolzovaniye natsionalnıh valyut", Erişim Eylül 2019, <https://ria.ru/20100512/233582905.html>.

⁶³ "Rossiya i Turtsiya podpisali soglaşeniya ob otmene vizovogo rejima", Erişim Eylül 2019, <https://ria.ru/20100512/233496893.html>; "Moskva i Ankara podpisali soglaşeniye o sotrudničestve po AES v Turtsii", Erişim Ekim 2019, <https://ria.ru/20100512/233496877.html>; "Mejgosudarstvenniye otnoşeniya mejdu Rossiey i Turtsiyey. Spravka", Erişim Eylül 2019, <https://ria.ru/20100507/231684035.html>; ÜDİK'in ilk toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Visit Dmitriya Medvedeva v Turtsiyu 11-12 maya 2010", Erişim Eylül 2019, https://ria.ru/medvedev_visits_turkey_11052010. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma" maddeleri için bkz. "Milletlerarası Andlaşma. Karar Sayısı: 2010/918", Erişim Eylül 2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>.

⁶⁴ "Bati'nın Türkiye'ye 60 yıldır vermediği nükleeri Rusya verdi", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201804041032910324-bati-turkiye-rusya-nukleer-akkuyu-savunma-sistemi-gorus/>.

⁶⁵ "Rossiya i Turtsiya stanovitsya stratejiçeskimi partnerami - Medvedev", Erişim Eylül 2019, <https://ria.ru/20100510/232537864.html>.

*Anlaşması'nın*⁶⁶ 16 Nisan 2011'den itibaren yürürlüğe gireceği ilan edildi.⁶⁷ 2015'te iki ülke arasındaki ticaret hacmi için 100 milyar dolar olarak belirlenen hedef yinelenildi. Samsun-Ceyhan ham boru hattı konusu da toplantıda ele alınan gündem maddeleri arasında yer aldı.⁶⁸

Ankara, Güney Akım hattının kendi karasularından geçecek kısmı için gerekli izin belgelerini Kasım 2010'dan beri Rus yetkililere iletmemişti. Moskova'nın bu konudaki memnuniyetsizliği toplantıya yansdı. Devlet Başkanı Medvedev başta olmak üzere Rus yetkililer, Güney Akım'ın engellerle karşılaşması durumunda maliyeti daha az olan başka projelere de başvurulabileceklerini vurguladılar. Karadeniz'de LNG⁶⁹ tesislerinin kurulması fikri Güney Akıma alternatif projelerden biri olarak gösterildi. Diğer taraftan Türkiye'nin gaz fiyatlarında indirim ve "al ya da öde" şartından vazgeçilmesi talepleri Rusya tarafından kabul görmedi.⁷⁰

Görüşmelerde Balkanlar, Güney Kafkasya ve Arap dünyasındaki gelişmeler de ele alındı ve mevcut sorunların barışçıl yollarla çözümü için temennilerde bulunuldu. Toplantı sonunda iki devlet televizyon kanalı arasında bir anlaşma, Türk-Rus Toplumsal Forumu'nun faaliyetleri hakkında bir protokol imzalandı.⁷¹ Toplantının 16 Mart 1921'de imzalanan ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin TBMM Hükümetini resmen

⁶⁶ "Geri kabul anlaşmaları, genel olarak, bir ülkede veya sınırları belirlenmiş bir grup ülkede yasadışı olarak bulunan kişilerin anlaşma yapılmış kaynak ülkeye veya en son transit geçiş yaptıkları ülkeye geri gönderilmesini düzenler." Bkz. "Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular Ve Yanıtları", Erişim Eylül 2019, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf.

⁶⁷ "Zasedaniya rossiyko-turetskogo Soveta sotrudničestva vışşego urovnya", Erişim Ekim 2019, <http://www.kremlin.ru/transcripts/10657>; "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısına ilişkin ortak basın açıklaması", Erişim Ekim 2019, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantısına-iliskin-ortak-basin-aciklamasi.tr.mfa>.

⁶⁸ "Zasedaniye rossiyko-turetskogo Soveta sotrudničestva vışşego urovnya", Erişim Eylül 2019, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/10657>.

⁶⁹ Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (Liquefied natural gas).

⁷⁰ Bu dönemde uzmanlar, Nabucco üyesi olan Türkiye'nin Güney Akım'a izin vermeyeceğini ya da en azından bunu Rusya ile enerji pazarlığında bir koz olarak kullanacağını ileri sürmekteydiler. Nitekim Türkiye, Güney Akım hattının kendi karasularından geçmesine izin veren anlaşmayı Rusya ile doğal gaz fiyat indirimi ve "al ya da öde" şartının iptali karşılığında 28 Aralık 2011 tarihinde imzalayacaktı. Bkz. "Türkiye'den Güney Akıma Onay", Erişim Eylül 2019, <http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/genel/12/28/turkiyeden.guney.akima.onay/642339.0/>; "Nabucco'ya niyet, Güney Akım'a kısmet", Erişim Eylül 2019, http://www.radikal.com.tr/yenisoz/nabucco'ya_niyet_guney_akima_kismet-1115007.

⁷¹ "Zasedaniye rossiyko-turetskogo Soveta sotrudničestva vışşego urovnya", Erişim Eylül 2019, <http://www.kremlin.ru/transcripts/10657>.

tanıdığı *Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın (Moskova Anlaşması)* 90. yıldönümünde gerçekleştirilmesi ise manidar sayıldı. İkinci ÜDİK toplantısının bir diğer önemi ise Libya'ya müdahale tartışmalarının yaşandığı bir dönemde gerçekleştirilmiş olmasıydı.⁷²

4.3. Üçüncü ÜDİK Toplantısı

10 Ekim 2012 tarihinde Moskova-Halep/Şam seferini yapan Suriye Havayolları'na ait bir yolcu uçağının Türk F-16'ları tarafından Esenboğa Havalimanı'na inişe zorlanması, Rusya ile Türkiye arasında küçük çaplı krize yol açarken 15 Ekim 2012 tarihinde İstanbul'da yapılması planlanan üçüncü ÜDİK toplantısının 3 Aralık 2012 tarihine ertelenmesine neden oldu.⁷³ Fakat iki ülke temsilcileri Suriye krizi çerçevesinde yaşanan ciddi görüş ayrılıkları ve krizlerin⁷⁴ toplantıyı gölgelemesine izin vermediler. Toplantıda Suriye

⁷² Türkiye bu dönemde Libya'ya müdahaleye karşı bir tavır sergilemekteydi. Bkz. Alptekin Dursunoğlu, "Türkiye'nin idealist dış politikasının Libya savrulması", Erişim Eylül 2019, http://ydh.com.tr/HD9130_turkiyenin-ideal-dis-politikasinin-libya-savrulmasi.html

⁷³ "Moskova'dan Şam'a 'füze parçası' sevkiyatına baskın", Erişim Eylül 2019, <http://haber.stargazete.com/guncel/turk-jetleri-suriye-yolcu-ucagini-esenbogaya-indirdi/haber-696044>.

⁷⁴ Türkiye ve Rusya, ilk baştan beri Suriye'de patlak veren iç savaş karşısında zıt yaklaşımlar sergilemişti. Rusya, Türkiye'yi Esad karşıtı muhaliflere silah yardımı yapmakla suçlarken, Suriye ordusunun hava savunma sistemi ile bir Türk jetini düşürmesi hadisesinde Rusya'nın parmağı olduğu iddiaları ortaya atılmaktaydı. Bunlara ek olarak Suriye askeri birliklerinin attığı havan topu ile Akçakale'de beş sivilin ölümüne neden olması bölgede gerilimi daha da arttırmıştı. Bu gelişmelerin ardından 10 Ekim 2012 tarihinde Türkiye, Rusya'dan Suriye'ye mühimmatı taşıdığına dair hakkında ihbar aldığı Moskova - Şam seferli Suriye Hava Yollarına ait bir yolcu uçağına Ankara'da zorunlu iniş yaptırdı. Bu olay Rusya tarafından uçaktaki vatandaşlarının hayatlarına yöneltilmiş bir tehdit olarak algılandı. Uçak'taki yükler hakkında ise Türkiye ve Rusya tarafından farklı iddialar ortaya atıldı. Neticede taraflar arası ilişkiler olumsuz bir havaya bürünse de çok geçmeden karşılıklı açıklamalarla ve sağduyulu yaklaşımlarla normal hale döndürüldü. Bkz. "Moskova'dan Şam'a 'füze parçası' sevkiyatına baskın", Erişim Eylül 2019, <http://haber.stargazete.com/guncel/turk-jetleri-suriye-yolcu-ucagini-esenbogaya-indirdi/haber-696044>; "Silah taşıyor" bilgisi NATO'dan uçak arama ekibi Roketsan'dan", Erişim Eylül 2019, <http://haber.stargazete.com/politika/silah-tasiniyor-bilgisi-natodan-ucak-arama-ekibi-roketsandan/haber-696368>; "Posadka v Ankare: Rossiya trebuet obyasneniy, Siritz obvinyayet Turtsiyu v piratstve", Erişim Eylül 2019, <https://www.vesti.ru/doc.html?id=930300>; "Otnoşeniya Turtsii i Sirii ne vliyayut na vizit prezidenta Rossii V. Putina v Ankaru – D. Peskov", Erişim Eylül 2019, <http://www.panorama.am/ru/politics/2012/10/11/visit/>; "Syrian Air: gruz v našem samolete bil grajdanskim", Erişim Eylül 2019, <http://izvestia.ru/news/537465>; "Ahmet Davutoğlu: "Sorun Rusya değil, Suriye krizi"", Erişim Eylül 2019, <http://www.cnnurk.com/2012/dunya/10/19/ahmet.davutoglu.sorun.rusya.degil.suriye.krizi/681255.0/>; "İvanovski: Uçak konusu kapatılsın", Erişim Eylül 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387090/ivanovski__Ucak_konusu_kapatilsin_.html

krizi ve onun ekseninde Türkiye'ye Patriot Füze Savunma Sistemi'nin konuşlandırılması planı hakkında farklı yaklaşımlar sergilendiyse de ağırlıklı olarak gelişmekte olan ticari ve ekonomik ilişkilere vurgu yapıldı. Suriye krizi hakkında Başbakan Erdoğan ve Devlet Başkanı Putin, bu ülkedeki iç savaşın biran önce sonlandırılması gerektiği konusunda hemfikir olduklarını, fakat bunu sağlamak için hangi metotlara başvurulması gerektiği üzerinde anlaşmaya varamadıklarını dile getirdiler. Bölgesel meseleler kapsamında ayrıca İran'a yönelik yaptırımlar ve Filistin'in BM'de tanınması gibi konulara da değinildi. Taraflar başta ekonomi ve ticaret olmak üzere nükleer enerji, diplomasi eğitimi, bilim ve kültür gibi birçok alanı kapsayan 11 ayrı anlaşmaya imza attılar.⁷⁵

2012 yılında Türk-Rus ilişkileri, Suriye meselesi çerçevesinde yaşanan olaylarla art arda ciddi sınavlara tabi tutulmuştu. Böyle bir ortamda gerçekleşen üçüncü ÜDİK toplantısı, iki devlet arasında görüş ayrılıkları ve gerilimlerin krizlere dönüşmesine müsaade edilmeyeceğini ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde tarafların ortak kararlılığını göstermesi bakımından önemli bir örnek oldu.

4.4. Dördüncü ÜDİK Toplantısı

Dördüncü ÜDİK toplantısı 22 Kasım 2013 tarihinde St. Petersburg'da gerçekleştirildi. 2013 verilerine göre 30 milyar doların üzerine çıkan iki ülke arasındaki ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkartılması hedefi beş yıl daha ertelenerek 2020 olarak belirlendi. Enerji, gümrük ve enformasyon alanlarında beş ayrı işbirliği anlaşması imzalandı. Görüşmelerde Suriye iç savaşına geniş yer verildi. Taraflar, Suriye'de yeni bir siyasi oluşumun halk iradesiyle ortaya konulması gerektiği yönünde ortak görüş sergilerken yeni sistemde Esad'a biçtikleri rol bakımından farklı bakış açılarına sahip olduklarını gösterdiler. Erdoğan, Suriye krizinin çözümü için etkili adımların atılamaması konusunda BM Güvenlik Konseyi'ni eleştirerek bir yerde üstü

⁷⁵ "Raboçiy vizit v Turtsiyu", Erişim Eylül 2019, <http://www.kremlin.ru/catalog/countries/TR/events/17019>; "Viziti Vladimira Putina v Turtsiyu s 2012 goda. Dosye", Erişim Eylül 2019, <https://tass.ru/info/5087779>; "Po itogam zasedaniya rossiysko-turetskogo Soveta sotrudničestva vişşego urovnya podpisano 11 dokumentov" Erişim Eylül 2019, <https://regnum.ru/news/1600250.html>; "Putin: Silah varsa patlar", Erişim Eylül 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387976/Putin_Silah_varsa_patlar.html#; "Suriye çatlağı görüşmeye damga vurdu", Erişim Eylül 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387726/Suriye_catlagi_gorusmeye_damga_vurdu.html#; "Rossiya i Turtsiya podpisali 11 soglaşeniy po itogam zasedaniya SSVU", Erişim Eylül 2019, <https://mk-turkey.ru/politics/2012/12/04/dokumenty-podpisanye-rossiej-i-turciej-po-itogam-zasedaniya-soveta-sotrudnichestva-vysshego-urovnya.html>.

kapalı olarak Rusya'yı da tenkit etti. Toplantıda en ses getiren açıklama ise Erdoğan'ın Şangay İşbirliği Örgütü'ne üyelik talebi oldu.⁷⁶

4.5. Beşinci ÜDİK Toplantısı

Beşinci ÜDİK toplantısı 1 Aralık 2014 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Devlet Başkanı Putin'in eş başkanlıklarında Ankara'da gerçekleştirildi. Toplantıda sekiz memorandum imzalandı.⁷⁷ Toplantı öncesi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Akkuyu'da yapılacak Türkiye'nin ilk nükleer santrali için hazırlanan ÇED raporunu onayladı. Böylece 20 milyar dolar değerindeki projenin inşa aşamasına geçmesi için hiçbir engel kalmadı.⁷⁸

ÇED raporu müjdesinin yanı sıra toplantıda Mavi Akım üzerinden sevkiyatın arttırılması ve doğal gaz fiyatında %6 oranında indirim yapılması hakkında mutabakatlar öne çıkan gündem maddeleri arasında yer aldı.⁷⁹ Rusya, Gazprom'un ikinci büyük müşterisi olmasına ve her yıl aynı ölçüde alım yapmasına rağmen Türkiye'ye doğal gazı AB ülkelerine kıyasla 67 dolar daha pahalı satmaktaydı. Buna göre bin metreküp doğalgaz için Türkiye 417 dolar, AB ülkeleri ise 350 dolar ödemekteydi. Bu verilere istinaden %15 oranında indirim bekleyen Türkiye için Rusya'nın sunduğu oran beklentilerinin altındaydı. Fakat gerek ortak basın toplantısında Putin'in sözlerinden gerekse daha sonra yapılan açıklamalardan bu konudaki pazarlıkların devam ettiği anlamı çıkartıldı. Konu hakkındaki yorumlar Türkiye'nin doğal gaz fiyatında talep ettiği %15'lik indirim karşılıklı Rusya'nın Akkuyu Nükleer Enerji Santrali projesi için belirlenen vergi oranlarında indirimle gidilmesini beklediği yönünde yoğunlaştı.⁸⁰

⁷⁶ "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Dördüncü Toplantısı St.Petersburg'da gerçekleştirildi", Erişim Ekim 2019, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-dorduncu-toplantisi-st_petersburg_da-gerceklestirildi.tr.mfa; "Rossiysko-turetskiye otnoseniya v svete vizita R.T. Erdogana", Erişim Eylül 2019, <https://riss.ru/analytics/4403/#.VHsWETGsUfE>.

⁷⁷ Rusça metin için: "Dokumetnı, podpisannıye po itogam V zasedaniya Soveta sotrudniçestva vıssęego urovnya", Erişim Ekim 2019, http://news.kremlin.ru/ref_notes/4786; Türkçe metin için: "Türkiye ile Rusya Arasındaki Karşılıklı Güven, Bölgenin Barış ve İstikrarına Katkı Yapacak", Erişim Ekim 2019, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1534/turkiye-ile-rusya-arasindaki-karsilikli-guven-bolgenin-baris-ve-istikrarina-katki-yapacak.html>.

⁷⁸ "Akkuyu Nükleer Santrali'nin ÇED raporuna onay", Erişim Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-santralinin-ced-raporuna-onay/96669>.

⁷⁹ "Erdoğan ve Putin ortak basın açıklaması yaptı", Erişim Ekim 2019, <http://haber.stargazete.com/guncel/erdogan-ve-putin-ortak-basin-aciklamasi-yapti/haber-974768>

⁸⁰ "A.A.: Doğalgaz indirimi yüzde 15 olabilir", Erişim Ekim 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/a-a-dogalgaz-indirimi-yuzde-15-olabilir-27706986>; "Gaz

Beşinci ÜDİK toplantısında Rusya'nın Güney Akım projesiyle ilgili aldığı karar ise Avrupa'nın gündemine oturdu. Buna göre Avrupa ülkelerinin Rusya'ya uyguladığı yaptırımın da etkisiyle Güney Akım doğalgaz boru hattı projesinin iptal edileceği, bunun yerine Türkiye'den geçecek Türk Akımı projesi üzerinde çalışmaların başlatılacağı açıklandı.⁸¹ Söz konusu iptal açıklaması, Avrupa başta olmak üzere dünya basınında da toplantının en ses getiren gündem maddesi oldu ve "sürpriz" olarak nitelendirildi.⁸² Karar, uzman çevrelerce ekseriyetle ekonomik nedenler etrafında yorumlandı.⁸³ Fakat diğer taraftan Putin'in konu ile ilgili açıklamaları, verilen kararın AB'ye yönelik siyasi bir taktik olabileceği fikrini de güçlendirdi. Nitekim Putin, projenin iptal sebebini tüm hazırlıkların tamamlanmasına rağmen AB'nin müdahaleleriyle Bulgaristan'dan gerekli izinlerin alınamaması ve buna bağlı olarak Karadeniz'deki boru hattı inşasına başlanamaması olarak göstermiş, ardından da Bulgaristan'ın egemen devlet olma özelliğini yitirmesi sebebiyle Güney Akım projesinden yılda 400 milyon Euro kazanç elde etme fırsatını kaçırdığını vurgulamıştı. Bulgaristan Hükümeti'nin yaşadığı maddi kaybın tazminini ise Avrupa Komisyonu'ndan talep etmesini önermişti.⁸⁴ Söz konusu ifadeler, Rusya'nın yaptırımlara karşılık özelde Bulgaristan'ı (Sırbistan da bunun içinde⁸⁵) cezalandırdığı, genelde ise Avrupa Komisyonu kararlarının sorgulanmasına yol açarak AB içine nifak sokmaya çalıştığı yorumlarına açıktı. Dolayısıyla Güney Akım projesinin iptal kararını sadece ekonomik nedenlerle değil, aynı zamanda Rusya-AB ilişkileri çerçevesinde de değerlendirmek mümkündür.⁸⁶

Toplantıda iki ülke arasında serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, milli paralarla ticaretin artırılması gibi konular da ele alındı. Türkiye'ye gelen

Şoku", Erişim Ekim 2019, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/gaz-soku-2035125>; "Siyasi ayrışma ekonomiyi etkilemiyor", Erişim Ekim 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel-siyasi-ayrisma-ekonomiyi-etkilemiyor>.

⁸¹ "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", Erişim Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>.

⁸² "Bir kazanan varsa o da Türkiye", Erişim Ekim 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bir-kazanan-varsa-o-da-turkiye/96092>.

⁸³ Söz konusu yeni proje hakkında çeşitli yorumlar için bkz. "Rusya-Türkiye: Doğalgaz hatlarıyla gelen ortaklık", Erişim Eylül 2019, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/12/141202_rusya_turkiye_dogalgaz

⁸⁴ "Rossiya naşla zamenu Yujnomu potoku", Erişim Eylül 2019, [http://top.rbc.ru/business/01/12/2014/547cb18fcb20f10e6f78412#xtor=AL-\[internal_traffic\]-\[rbc.ru\]-\[main_body\]-\[item_2\]](http://top.rbc.ru/business/01/12/2014/547cb18fcb20f10e6f78412#xtor=AL-[internal_traffic]-[rbc.ru]-[main_body]-[item_2])

⁸⁵ "Serbiya ogorçena zakrıtiyem Yujnogo potoka" Erişim Eylül 2019, http://www.gazeta.ru/business/news/2014/12/02/n_6703577.shtml

⁸⁶ Konu ile ilgili Rus bakışı için bkz. "Turetskoye şçastye", Erişim Eylül 2019, http://www.youtube.com/watch?v=D10GWG_GEL0&feature=share

Rus turist sayısındaki artışın devam etmesi temennileri ışığında 2016 “Turizm Yılı” ilan edildi. Son birkaç yıldır yükselişe geçmeyen iki ülkenin ticaret hacmine yönelik 100 milyar dolar hedefi ise 2020’den 2023’e ertelendi. Putin, serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması ve dış ticaret hacminde 2023 hedefi hakkında “kolay değil, ama gerçekleştirilebilir” yorumlarında bulundu.⁸⁷ Öyle ki, gerek Batı ile Rusya arasındaki yaptırımlar, gerekse petrol fiyatlarındaki düşüş ve bunun sonucunda Rublenin Dolar karşısında tarihi bir değer kaybına uğraması Rus ekonomisinin daralmasına yol açmıştı.⁸⁸ Bu durum yıl içerisinde Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret verilerine de olumsuz yansdı.

4.6. Altıncı ÜDİK Toplantısı

Aralık 2015’te yapılması planlanan altıncı ÜDİK toplantısı, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye’nin Rusya’ya ait bir bombardıman uçağını düşürmesiyle patlak veren kriz neticesinde iptal edildi.⁸⁹ İki tarafı savaşın eşiğine getiren hadise sonrası Rusya, Türkiye’ye karşı bir dizi yaptırım kararı aldı. Bu yaptırımlar çerçevesinde ticaret ve turizm sektörlerine getirilen kısıtlama ve yasaklar, 2016 yılının ilk altı aylık döneminde iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir önceki yıla göre %35 oranında azalmasına sebep oldu.⁹⁰ Bu durum ise tarafları 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefinden uzaklaştırdı. Öyle ki 2016 yılının ilk dokuz ayında Türkiye-Rusya ticaret hacmi 23 milyar dolara kadar geriledi.⁹¹ Ayrıca birinci ÜDİK toplantısında kabul edilen karşılıklı vize serbestisi gibi ilişkilerin gelişiminde mihenk taşı niteliğindeki

⁸⁷ “Sovmestnaya press-konferentsiya s Prezidentom Turtsii Recepom Tayipom Erdoganom”, Erişim Eylül 2019, <http://kremlin.ru/events/president/news/47126>.

⁸⁸ Dolar kuru serbest piyasada tarihinde ilk kez 50 rubleyi aştı. Bkz. Maksimalnoye podeniye rublya so vremen Rossiyskogo krizisa 1998 goda”, Erişim Eylül 2019, <http://www.inopressa.ru/article/01Dec2014/ft/rouble.html>; “Deşevyüşaya neft obvalila kurs rublya”, Erişim Eylül 2019, <http://kommersant.ru/doc/2623246>. Ayrıca Rus ekonomisindeki daralma hakkında bkz. “VVP Rossii v sleduyuşem godu sokratitsa na 0,8 protsenta”, Erişim Eylül 2019, <http://www.km.ru/economics/2014/12/02/ministerstvo-ekonomicheskogo-razvitiya-rf/751706-vvp-rossii-v-sleduyushchem-god>.

⁸⁹ “Moskova, UDİK toplantısını iptal etti”, Erişim Eylül 2019, <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/moskova-udik-toplantisini-iptal-etti-2153991>.

⁹⁰ “Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?”, Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/ucak-krizi-sonrasi-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi,nqUpARHsW0Sizw9Jx9LgZQ>.

⁹¹ “Tovarooborot Rossii s Turtsiyey v 2015 godu sokratilsa poçti na çetverti”, Erişim Eylül 2019, <https://www.interfax.ru/business/493872>; “Sem mesyatsev v ssore: skolko Rossiya i Turtsiya poteryali na konflikte”, Erişim Eylül 2019, <https://www.rbc.ru/economics/28/06/2016/577157b89a7947239346aba3>.

birçok kazanım da kaybedildi. Diğer taraftan Akkuyu Nükleer Güç Santrali ve Türk Akımı projeleri yavaşlatılsa da yaptırımların dışında tutuldu. Bunların yanı sıra 26 Kasım'da Suriye'ye S-400 Hava Savunma Sistemi'ni konuşlandıran Rusya, bu suretle Türkiye'nin Suriye topraklarına askeri müdahale imkânının önüne geçtiği gibi fiilen de Türkiye'nin güney komşusu haline geldi.⁹²

Türkiye ve Rusya arasındaki uçak krizi 27 Haziran 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kremlin'e gönderdiği özür maiyetindeki mektup ile son buldu.⁹³ Bu olumlu gelişmenin hemen ardından iki taraf arasında üst düzey seviyedeki temaslar yeniden başladı. Türk ve Rus hükümetinin ilişkileri yeniden eski seviyeye kavuşturmak için gösterdiği gayret ve istek ise dikkat çekiciydi. Temaslarda ağırlıklı konu Suriye krizi oldu.

Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme süreci hızla devam ederken 15 Temmuz 2016'da ABD bağlantılı FETÖ terör örgütü tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi karşısında Putin'in 17 Temmuz'da Erdoğan'a bildirdiği destek mesajı, ilişkilerin seyri açısından önemliydi. Başarısız darbe girişimi sonrası yapılan araştırmalarda 24 Kasım 2015'te Rus uçağını vuran pilotun söz konusu terör örgütüyle bağlantılı olduğunun anlaşılması, 19 Aralık 2016'da yine aynı terör örgütüne mensup bir polislin Rusya'nın Ankara Büyükelçisi'ni suikastla öldürmesi ise Rusya'nın güven kaybı yaşadığı Türkiye'ye karşı şüphelerinin son bulmasına vesile oldu. Bu arka planda iki taraf arasındaki ilişkiler kısa sürede uçak krizinden önceki seviyeye geri döndü.⁹⁴ Yılsonuna kadar Erdoğan ile Putin dört kere yüz yüze görüşme gerçekleştirdi. 2017 yılında ise ikili tam yedi kez bir araya geldi. Rusya, vize rejimi hariç kriz dönemi Türkiye'ye karşı uyguladığı yaptırımları aşamalı şekilde kaldırmaya başladı.⁹⁵

⁹² "Rusya S-400 füzelerini Suriye'ye konuşlandırdı", Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-s-400-fuzelerini-suriyeye-konuslandirdi,q4xvFUui7E2LAWVBibCDgQ>.

⁹³ Erdoğan'ın Moskova'ya iletlediği mektupta yer verdiği "Hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine bir kez daha acılarını paylaştığımı belirtmek ve taziyelerimi sunmak istiyorum; kusura bakmasınlar diyorum" ifadeleri Kremlin tarafından "özür" olarak kabul edildi ve mektup basına bu şekilde ilan edildi. Bkz. "Kremlin: Erdoğan özür diledi", Erişim Eylül 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya.

⁹⁴ "Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201712311031613880-2017-turk-rus-iliskileri-ucak-krizi-oncesine-dondu/>.

⁹⁵ "2017: Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201712311031613880-2017-turk-rus-iliskileri-ucak-krizi-oncesine-dondu/>.

İki taraf Suriye meselesinin çözümüne yönelik ilk defa Batı'yı dışlayarak ortak eylem planı belirledi ve işbirliğini askeri ve istihbarat alanlarında derinleştirdi. Öyle ki Türkiye ve Rusya Suriye'de ilk kez DAESH unsurlarına karşı ortak hava operasyonu düzenledi.⁹⁶ 24 Ağustos 2016 tarihinde Halep kentine bağlı Cerablus bölgesinin terör örgütlerinden temizlenmesi amacıyla Türkiye, Rusya ile koordineli şekilde "Fırat Kalkanı" adıyla 216 gün sürecek askeri harekât başlattı.⁹⁷ Aralık 2016 sonunda ise Rusya, Türkiye ve İran arasında Suriye'de ateşkes yapılması üzerine mutabakata varıldı. Ayrıca barış temini amacıyla üçlü arasında görev gücü oluşturuldu ve Ocak 2017 yılında Astana görüşmeleri başlatıldı.⁹⁸

Kriz sonrası Türk-Rus ilişkilerinin gidişatı açısından önemli bir dizi daha gelişme yaşandı. Bunlardan biri Ekim 2016'da İstanbul'da imzalanan Türk Akımı anlaşmasının Türk ve Rus tarafınca birkaç ay aralıklarla onaylanmasıydı.⁹⁹ Bir başka önemli gelişme ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerin itiraz ve yaptırım tehditlerine rağmen Temmuz 2017'de Türkiye'nin Rusya'dan S-400 Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi'ni tedarikine dair anlaşmayı imzalaması oldu. S-400'lerin ilk sevkiyatına ise Temmuz 2019'da başladı.¹⁰⁰ Bu suretle Türkiye, modern Rus hava savunma füze sistemini alan ilk NATO üyesi oldu.¹⁰¹

Kriz sonrası Türk-Rus ilişkilerinde normalleşme ve işbirliğini geliştirme yönünde adımlar atılırken iki yıl aradan sonra 10 Mart 2017 tarihinde ÜDİK toplantısının gerçekleştirilmesi bu sürece önemli katkı sağladı. Moskova'da

⁹⁶ "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", Erişim Eylül 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>.

⁹⁷ "Fırat Kalkanı", Erişim Kasım 2019, <https://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani-harekati>.

⁹⁸ "Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik)", Erişim Eylül 2019, <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>.

⁹⁹ "2017: Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201712311031613880-2017-turk-rus-iliskileri-ucak-krizi-onesine-dondu/>. Türk Akımı, her biri 15.75 milyar metreküp doğalgaz kapasiteli olan 2 ayrı hattın oluşacak olan Türk Akımı doğalgaz boru hattının biri Türk pazarı diğeri de Avrupa pazarı için olan her iki hattının da 2019 yılının sonunda kullanıma açılacağı belirtildi. Bkz. "Türk Akımı'nın kullanıma açılacağı tarih belirlendi", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201810281035869797-turk-akimi-kullanima-acilacagi-tarih-belirlendi/>.

¹⁰⁰ "Erdoğan: Konuyla ilgili imzalar atıldı, inşallah S-400'leri ülkemizde göreceğiz", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201707251029417686-erdogan-mescid-i-aksa/>; "S-400'lerde ikinci sevkiyat başladı", Erişim Eylül 2019, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/08/28/s-400lerde-ikinci-sevkiyat-basladi>.

¹⁰¹ "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları", Erişim Eylül 2019, <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>

düzenlenen toplantıda ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler ile enerji, savunma sanayi, turizm ve tarım başlıkları altında siyasi ve ekonomik olmak üzere iki ana başlıkta önemli kararlar alındı ve çeşitli anlaşmalar imzalandı. Bu çerçevede kriz dönemi Rusya tarafından uygulanan tarım ürünlerine ambargoların ve iş adamlarına yönelik iş vizesi zorunluluğunun kaldırılması, iki ülkenin istihbarat birimleri arasında terörle mücadelede tam işbirliğinin sağlanması, turizm faaliyetlerinin kısıtlanmasına sebep olan hususların bertaraf edilmesi ve turistlerin güvenliğinin sağlanması konuları görüşüldü ve bunlara dair kararlar alındı. Bu kararların 100 milyar dolarlık dış ticaret hacmi hedefine ulaşılması için önemli olduğuna vurgu yapıldı. Ayrıca iki ülke arasındaki ticarete kur baskısından zarar görmemek için milli para birimlerinin esas alınması konusuna değinildi.¹⁰²

2016 yazından itibaren Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin tamamen iyileştiği yönündeki Türk tarafının görüşüne rağmen Rus Hükümeti kriz döneminden kalma kısıtlamaların tümünü henüz kaldırmış değildi. Bu kısıtlamalardan biri krizle birlikte yeniden uygulamaya konulan vize rejimiydi.¹⁰³ 2017 yılı başında Türkiye bu sorunun kısa bir süre zarfında çözüleceği yönünde inanca sahipti. Bunun için kriz sonrası ilk ÜDİK toplantısına umut bağlanmıştı.¹⁰⁴ Öyle ki bu konu ÜDİK zirvesinden hemen önce gerçekleşen Türk-Rus Toplumsal Forumu'nda da ele alındı.¹⁰⁵ Fakat altıncı ÜDİK zirvesi vize serbestisine dair umutları boşa çıkardı. Nitekim toplantıdan bir ay sonra Rusya Dışişleri'nden yapılan açıklama, vizesiz

¹⁰² "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları", Erişim Eylül 2019, <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>

¹⁰³ "Yıldırım: Rusya ile ilişkilerdeki bozulma tamamen ortadan kalktı", Erişim Kasım 2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201701101026705669-yildirim-rusya-iliski-bozulma/>; "Çonkar: Rusya'nın askıya aldığı vize muafiyeti anlaşmasının canlandırılmasına ihtiyaç var", Erişim Ekim. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703091027560045-turk-rus-toplumsal-forum-conkar-vize-muafiyeti/>

¹⁰⁴ "Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Çevik: Putin ve Erdoğan, vize sorununu çözecek", Erişim Ekim 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201702281027426202-cumhurbaskani-danismani-cevik-putin-erdogan-vize/>; "Rusya, vizelerin kaldırılmasına dair çalışma yapıyor", Erişim Ekim 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201701111026722252-rusya-vizelerin-kaldirilmasina-dair-calisma-yapiyor/>

¹⁰⁵ "Erdoğan-Putin zirvesi öncesi Türk-Rus Toplumsal Forumu gerçekleşecek", Erişim Ekim 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703081027540096-erdogan-putin-turk-rus-toplumsal-forum/>

seyahat rejimine yeniden geçilmesi konusunda Rusya'nın acele etmediğini ortaya koydu.¹⁰⁶

Suriye krizi ve burada sağlanan ateşkesin muhafazası ile Karabağ meselesi de toplantının gündem maddeleri arasında yer aldı.¹⁰⁷ Suriye'ye dair görüş alışverişinin yapıldığı ÜDİK zirvesi sonrasında Putin, konuyla ilgili olarak Rusya Güvenlik Konseyi'ni topladı. ÜDİK zirvesinden 20 gün sonra ise Fırat Kalkanı operasyonunun sonlandırıldığı açıklandı.¹⁰⁸

4.7. Yedinci ÜDİK Toplantısı

Yedinci ÜDİK toplantısı için iki taraf 3 Nisan 2018 tarihinde anlaşıldılar. Böylece Rusya'da gerçekleşen Devlet Başkanlığı seçimlerinin hemen ardından Putin ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yaptı. Belirtilen tarihte Ankara'ya gelen Putin, ÜDİK toplantısı öncesi Erdoğan ile birlikte Türkiye'nin ilk nükleer santrali olacak Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin temel atma törenini video konferans aracılığıyla gerçekleştirdi.¹⁰⁹ İki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklığa dönüşmesi açısından büyük önem atfedilen 20 milyar dolarlık projenin tamamlanması ve santralin ilk ünitesinin devreye alınması için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümü münasebetiyle 2023 yılı hedefi belirlendi.¹¹⁰

Toplantıda iki ülke ilişkilerinde derinleşen ve alanı genişleyen işbirliğine vurguda bulunulurken Erdoğan, bu yakınlaşmanın bazı kesimler tarafından baltalanmak istendiğinin altını çizdi. Bu suretle üstü kapalı şekilde Amerika

¹⁰⁶ "Rusya: Türkiye'yle vize muafiyetini konuşmak için erken", Erişim Ekim 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201702081027126783-rusya-turkiyeyle-vize-muafiyetini-konusmak-icin-erken/>.

¹⁰⁷ "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları", Erişim Eylül 2019, <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantısında-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>

¹⁰⁸ "Fırat Kalkanı bitti", Erişim Eylül 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/firat-kalkani-bitti;> "Fırat Kalkanı Harekatının 216 günlük bilançosu", Erişim Eylül 2019, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279>.

¹⁰⁹ "Putin, Erdoğan'la birlikte Akkuyu'nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804031032892244-putin-turkiye-ankara-akkuyu-erdogan/>.

¹¹⁰ "60 yıllık rüya gerçek oluyor", Erişim Eylül 2019, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/60-yillik-ruya-gercek-oluyor-3192183>; "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı gerçekleşti", Erişim Eylül 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisi-gerceklesti/1107364>. Bu hedef ilk başta 2020 olarak belirlenmişti. Bkz. "İlk elektriği 2020'de kullanacağız!", Erişim Eylül 2019, <http://www.gazetevatan.com/ilk-elektrigi-2020-de-kullanacagiz--529362-ekonomi/>.

başta olmak üzere Batı'yı eleştirdi ve engellemelere karşı bölgesel gerilimlerin çözümü için işbirliğinin geliştirileceği mesajını verdi. Toplantı sonrası yapılan basın açıklamasında Suriye'deki işbirliğinin sürdürüleceği, Türk Akımı boru hattı projesinin deniz altındaki kısmında devam eden iki hattın inşasının kısa süre sonra tamamlanacağı ve projenin kara kısmı için hazırlıkların başlayacağı, Türkiye'ye S-400 hava savunma sisteminin teslimat süresinin geriye çekeceği ilan edildi. Basın toplantısında Putin, Türk Akımı projesinin Türkiye'nin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'nın da gaz ihtiyacını karşılayabileceğine dikkat çekti. Rus Devlet Başkanı ayrıca vize rejiminin yeniden iptali konusunda çalışmaların devam ettiğini duyurdu. Yapılan açıklamada kriz sonrası 2017 yılında Türkiye'ye gelen Turist sayısının hızla artış göstererek 4,7 milyon kişiye ulaştığı hatırlatıldı ve bu rakamın 2018'de daha da artacağı yönünde öngörü telakki edildi.¹¹¹

Toplantının ana gündem maddeleri arasında Suriye'deki işbirliği, S-400 anlaşması ve birçok önemli konu yer alan yedinci ÜDİK toplantısının arka planında ise Türkiye tarafından Rusya ile istişareli şekilde Afrin ve çevresini teröristlerden temizlemek üzere 20 Ocak 2018'de Suriye'de başlatılan ve Çanakkale Deniz Zaferi'nin 103'üncü yıl dönümüne denk gelecek şekilde 18 Mart 2018'de sonlandırılan Zeytin Dalı Harekâtı bulunmaktaydı.¹¹² Toplantısının ertesi günü Suriye krizinin sona erdirilmesi için yürütülen Astana görüşmeleri çerçevesinde Erdoğan, Putin ve Ruhani Ankara'da bir araya geldi. Erdoğan'ın iki lidere Suriye'de oluşturulacak güvenli bölgede birlikte konut inşasının teminini önerdi. Görüşmelerde Türkiye'nin Afrin'e

¹¹¹ "Erdoğan ve Putin ortak basın toplantısı: Türk-Rus ilişkileri zorlu sınavları atlattı", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804031032896009-erdogan-putin-gorusme-sonrasi-basin-toplantisi/>.

¹¹² "Canikli'den Afrin açıklaması: Rusya askeri varlığını çekecek, bu hareket yapılacak", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201801191031878265-canikli-afrin-terror-hatları/>; "Zeytin Dalı Harekâtı Bir Yaşında", Erişim Eylül 2019, <https://www.haberturk.com/zeytin-dali-harekati-bir-yasinda-2297332>; Hikmet Yalçınkaya, "Zaferin adı: Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı", Erişim Eylül 2019, <https://www.gzt.com/dunya-politika/zaferin-adi-firat-kalkani-ve-zeytin-dali-harekati-3460566>; "Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Çevik: Rusya hava sahasını açmasaydı İHA bile kaldıramazdık", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201803311032859204-ilynur-cevik-rusya-izin-vermeseydi-ihabile-kaldiramazdik/>.

yönelik harekâtı konusuyla ilgili taraflar arasında sorun yaşanmadı.¹¹³ Üç lider de Suriye'nin toprak bütünlüğüne bağlılıklarını teyit etti.¹¹⁴

4.7. Sekizinci ÜDİK Toplantısı

3 Nisan 2018'den sekizinci ÜDİK toplantısının yapıldığı 8 Nisan 2019 tarihine kadarki süreçte ikili ilişkiler bir dizi önemli gelişme ve üst düzey görüşmeye sahne oldu. 3-4 Nisan yedinci ÜDİK zirvesi ve Türkiye-Rusya-İran liderleri arasındaki Suriye zirvesinin ardından Putin ve Erdoğan arasında altı ikili görüşme daha gerçekleşti. Bunlardan ilki 26 Temmuz'da BRİCS Zirvesi vesilesiyle iki lider arasında yapılan 1 saat 15 dakikalık görüşme oldu. Toplantıda 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi başta olmak üzere ikili ilişkilere dair pek çok husus ele alındı.¹¹⁵ Ardından 7 Eylül'de Türkiye-Rusya-İran Tahran'da düzenlenen Suriye zirvesi öncesi Erdoğan ve Putin görüşmesi gerçekleştirildi.¹¹⁶ Bundan 10 gün sonra bu sefer iki lider Suriye gündemiyle Soçi'de düzenlenen zirvede buluştu. Bu zirve, liderlerin İdlib diplomasisinin yoğunlaştığı bu ay içindeki ikinci görüşmesi oldu. Yaklaşık 4,5 saat süren görüşmenin en önemli sonucu İdlib'in silahsızlandırılması konusunda mutabakata varılmasıydı.¹¹⁷ Buna göre 15 Ekim'den itibaren söz konusu bölgenin 15-20 kilometre boyunca silahsızlandırılması ve Türk-Rus askeri polisi tarafından kontrol altına

¹¹³ Diğer taraftan Rusya'dan Afrin'in Esad rejimine terk edilmesi gerektiğine dair gelen açıklamalar, bu konuda iki ülkenin karşıt pozisyonlara sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Bkz. "Lavrov: Türkiye, Afrin'in kontrolünü Suriye hükümetine geri vermeli", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812291036864902-2018-turk-rus-iliskileri/>; "Erdoğan: Afrin'i kime vereceğimizi iyi biliyoruz, zamanını da biz belirleriz, Lavrov değil", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804101032971356-erdogan-lavrov-afrin-suriye-hukumeti/>; "Canikli: Afrin'i seçilmiş hükümete teslim edeceğiz", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804101032970116-nurettin-canikli-afrini-secilmis-hukumete-teslim-edecegiz/>.

¹¹⁴ "Putin, Erdoğan ve Ruhani: Suriye'nin toprak bütünlüğüne bağlıyız", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804041032901618-erdogan-putin-ruhani-astana-uclu-zirve-ankara/>.

¹¹⁵ "Erdoğan, Putin ile BRICS zirvesinde görüştü: Aramızdaki dayanışma birilerini kışkandırıyor", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201807261034474024-cumhurbaskani-erdogan-brics-zirvesi-putin-gorusmesi/>

¹¹⁶ "Erdoğan, Putin ile görüştü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201809071035093190-erdogan-putin-tahran-gorusme/>.

¹¹⁷ İdlib konusunda ortak çözüm arayışları mutabakattan aylar öncesinde başlamıştır. Bkz. "Rusya: İdlib'in 'barış bölgesi' olması için Türkiye'nin yardımını bekliyoruz", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201805151033454476-rusya-idlib-baris-gorusmeler-turkiye-yardim/>.

alınması üzerine anlaşma sağlandı.¹¹⁸ Soçi'deki görüşmelerde ayrıca iki ülke arasındaki ticaret hacminde yaşanan artış ve bunun devamı için atılması gereken adımlar tartışıldı. Ulusal para birimleriyle ticaretin arttırılması yönünde temennilerde bulunuldu. Vizesiz seyahat rejimiyle ilgili bakanlıklar arasında çalışmaların devam ettirildiği belirtilerek bu konudaki beklentiler vurgulandı.¹¹⁹

Erdoğan ile Putin'in bir sonraki buluşması Türkiye'nin ev sahipliğinde Türkiye-Rusya-Almanya-Fransa arasında Suriye konulu dördü zirve çerçevesinde gerçekleşti. Bu zirve, İdlib konusunda ateşkes mutabakatı sağlayan Türkiye ve Rusya'nın "AB'nin lokomotif ülkeleri" olan Almanya ve Fransa ile Suriye konusunda ilk kez aynı masa etrafında buluşması bakımından önem arz etmekteydi.¹²⁰ Zirve vesilesiyle ayrıca Erdoğan ve Putin arasında ikili görüşme düzenlendi.¹²¹ 19 Kasım'da Türk Akımı doğal gaz boru hattı projesinin denizden geçen kısmının tamamlanması sebebiyle İstanbul'da düzenlenen törende Erdoğan ve Putin'in yeniden bir araya geldi.¹²² 2018 yılında ikili arasındaki son buluşma 1 Aralık'ta düzenlenen 13. G20 zirvesi çerçevesinde gerçekleşti. Görüşme yaklaşık 1 saat sürdü.¹²³ Görüşmede Rusya'dan Türkiye'ye vize serbestisini yeniden getirmesi talebi

¹¹⁸ "Erdoğan ve Putin, Soçi'de İdlib'i görüştü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201809171035232036-putin-erdogan-idlib-soci-suriye/>; "Putin: Erdoğan'la kapsamlı ve yapıcı görüşmeler yaptık, mutabakata vardık", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238687-putin-suriye-idlib-silahsiz-bolge/>; "İdlib mutabakatı zaptının 10 maddesi", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201809191035276132-idlib-mutabakat-zaptinin-on-maddesi/>; "Türkiye ile Rusya uzlaştı: İdlib'de silahsız bölge kurulacak", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238673-putin-ile-erdoganin-ortak-basin-toplantisi/>; "Şoysu: İdlib'e askeri operasyon düzenlenmeyecek", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238827-soygu-idlib-e-askeri-operasyon-duzenlenmeyecek/>.

¹¹⁹ "Türkiye ile Rusya uzlaştı: İdlib'de silahsız bölge kurulacak", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238673-putin-ile-erdoganin-ortak-basin-toplantisi/>.

¹²⁰ "İstanbul'daki tarihi zirve sona erdi: Dört ülke Suriye'nin toprak bütünlüğünde hemfikir", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810271035866230-erdogan-putin-merkel-macron-ortak-aciklama/>.

¹²¹ "Erdoğan, zirve sonrası Putin ile başbaşa görüştü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810271035868193-erdogan-zirve-sonrasi-putin-ile-gorusuyor/>.

¹²² "İstanbul'daki Türk Akımı töreninde konuşan Putin: Projeye adımı Erdoğan verdi", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811191036214620-putin-erdogan-turk-akimi-toren-istanbul/>.

¹²³ "Erdoğan ile Putin G20 zirvesi çerçevesinde görüştü", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201812011036422507-erdogan-putin-g20-gorusmesi/>.

yinelenildi.¹²⁴ Yüz yüze görüşmelerin dışında Erdoğan ile Putin arasında 18 telefon görüşmesi gerçekleştirildi. Böylece Putin'in 2018 yılı boyunca en çok görüştüğü lider Erdoğan oldu. Bu görüşmelerde ağırlıklı olarak Suriye ile ilgili güncel meseleler konuşuldu.¹²⁵

2019 yılında Erdoğan ve Putin arasındaki ilk zirve ise 23 Ocak tarihinde Moskova'da gerçekleştirildi. 1 saat 50 dakika süren görüşmenin ana konusu Suriye oldu. Bununla birlikte Rusya'nın Türkiye'ye S-400 teslimatı meselesi de ele alındı.¹²⁶ 6 Şubat 2019'da Rusya, gri ve yeşil pasaport sahipleri ile transit TIR geçişi yapacak şoförlere vize muafiyeti getirildiğini ilan etti.¹²⁷ Böylece iki yılı aşkındır Türkiye'nin gündemde tuttuğu vize muafiyeti konusunda kısmi de olsa ilk somut adım atılmış oldu.¹²⁸ 14 Şubat 2019'da ise Erdoğan, Soçi'de Türkiye-Rusya-İran arasında düzenlen "Suriye" konulu Dördüncü Üçlü Zirve Toplantısı'na katıldı. Zirve kapsamında Erdoğan ile Putin arasında ikili görüşmeler de gerçekleştirildi.¹²⁹

Sekizinci ÜDİK zirvesi, 8 Nisan 2019 tarihinde Moskova'da Türk-Rus ilişkilerinde son bir yılda gerçekleştirilen rekor seviyedeki üst düzey görüşmelerin ve işbirliği adına atılan önemli adımların ışığında düzenlendi. Zirve öncesi Erdoğan ve Putin, 2 saat 15 dakika süren basına kapalı bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede ve zirvede Türk Akımı, Akkuyu Nükleer Güç Santrali, S-400 Hava Savunma Sistemi'nin sevkiyatı, Türk-Rus ticaret hacminin 100 milyara çıkartılması, Suriye meselesi ve Astana süreci gibi son

¹²⁴ "Erdoğan: Putin'den vizelerin tamamen kaldırılmasını talep ettik", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201812011036424601-erdogan-g20-zirve-basin-toplantisi/>.

¹²⁵ "Putin 2018'de en çok Erdoğan'la telefon görüşmesi yaptı", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201812281036850371-putin-2018de-en-cok-erdoganla-gorusme-yapti>; "Putin ve Erdoğan'ın 2018'deki görüşmeleri", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901301037377596-putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye/>.

¹²⁶ "Putin ile Erdoğan, 2019'un ilk görüşmesini gerçekleştirdi: Şubat'ta üçlü zirve yapılacak", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201901231037257592-putin-ile-erdogan-ortak-basin-toplantisi-duzenledi/>.

¹²⁷ "Rusya ile vizeler kısmen kalktı", Erişim Eylül 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ile-vizeler-kismen-kalkti-403989.html>.

¹²⁸ Diğer taraftan resmi makamlardan gelen açıklamalar, Rus Hükümeti'nin Türk vatandaşları için vize serbestisini kriz öncesindeki gibi genişletmeye henüz hazır olmadığını ortaya koymaktaydı. Bkz. "Rus Büyükelçi Yerhov: Türk vatandaşları için vize kolaylığı üzerinde çalışıyor", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201807211034388505-Rus-buyukelci-yerhv-turk-vatandas-vize/>

¹²⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile 2019'un ilk dört ayında 3'üncü kez bir araya gelecek", Erişim Eylül 2019, <https://www.star.com.tr/guncel/cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-3uncu-kez-bir-araya-gelecek-haber-1443772/>.

birkaç senedir değişmeyen gündem maddeleri ele alındı.¹³⁰ Suriye meselesinde ana gündem maddelerinden biri yeni anayasa süreci ve ABD'nin Suriye'de kısmi çekilme kararı oldu.¹³¹

Putin'in ifadesiyle Rusya ile Türkiye arasında pekiştirilmiş ve ilerlemiş iş birliği çerçevesinde ilişkileri geliştirme yönünde kararlılık beyan edildi.¹³² Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin temelini atıldığını ve Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı'nın deniz kısmının tamamlandığını dile getiren Erdoğan ise 2019 sonu itibarıyla Türk Akım Doğalgaz Boru Hattı projesinin kara kısmının da tamamlanması hedefinden bahsetti. Toplantı çerçevesinde Erdoğan ayrıca 2018 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısının rekor kırarak altı milyona ulaştığına ve Rusya'da Türk iş adamlarının gösterdiği ticari faaliyetlere değinerek bunu iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesinin bir göstergesi olarak sundu. Son yıllarda Türk iş adamlarının bir numarada Tataristan olmak üzere Vladimir, Penza, Kalujskaya, Krasnodar ve Stavropol gibi çok sayıda Rus bölgesinde yatırımda bulunduğunu hatırlatan Erdoğan, Kırım'la da işbirliğini geliştirmek için potansiyel olduğuna işaret etti. Ayrıca Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus firmalara da kolaylık sağlama sözü verdi. Erdoğan, üçüncü ülkelerin dayatmalarına karşı direnci güçlendirmek için ticarete milli paraların esas alınmasının önemine vurgu yaptı. 2018 yılında ikili ticaret hacminin %15 artış göstererek 26 milyar dolara ulaşmasına dikkat çeken Putin ise 100 milyar dolar ticaret hacmi hedefinden vazgeçilmediğini belirtti.¹³³

Toplantıda S-400 sistemlerinin Türkiye'ye sevkiyatının tamamlanması ve Akkuyu santralinin 2023'te devreye girmesi hedefleri liderler tarafından yinelenildi.¹³⁴ 2019 yılı için ilan edilen Türk-Rus Kültür yılına dair planlara da

¹³⁰ "Son Dakika: Erdoğan-Putin'den açıklama", Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,HnpoRwSBaEqar-JvQXqzfw>

¹³¹ "Suriye için gözler yeni anayasada: Bir an önce hayata geçirilmesi normalleşmenin en kilit noktası", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201904101038700809-suriye-yeni-anayasa-normallesme/>.

¹³² "Son Dakika: Erdoğan-Putin'den açıklama", Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,HnpoRwSBaEqar-JvQXqzfw>

¹³³ "Erdoğan: Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız", Erişim Eylül 2019, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201904081038674504-turkiye-rusya-isbirligi-toplantisi-erdogan-putin/>; "Son Dakika: Erdoğan-Putin'den açıklama", Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,HnpoRwSBaEqar-JvQXqzfw>.

¹³⁴ "Putin: Gündem S-400'lerin sevkiyatının tamamlanması, Türkiye'ye Rusya yapımı başka askeri ürünler de sevk edebiliriz", Erişim Eylül 2019,

değınildi. Toplantı akşamı ise Putin ve Erdoğan'ın iştirakleriyle Moskova'nın ünlü Bolşoy (Büyük) Tiyatrosu'nda Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı açılışı yapıldı.¹³⁵

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201904081038672779-erdogan-putin-rusya-suriye-turkiye-ikili-gorusme/>

¹³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı, İletişim Eylül 2019, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-ile-gelecek-donem-icin-yeni-hedeflere-kilitleniyoruz>; "Son Dakika: Erdoğan-Putin'den açıklama", Erişim Eylül 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,Hnp0RwSBaEqar-JvQXqzfw>.

Sonuç

Beş yüz yılı aşkın bir tarihe sahip olan Türk-Rus ilişkileri, XVII. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar jeopolitik rekabetin yol açtığı pek çok savaşa sahne olmuştur. Bu dönemde bazı kısa süreli konjonktürel ittifak ilişkileri kurulsa da taraflar arasındaki ilk önemli yakınlaşma ve işbirliği ortamı Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanmıştır. 1917 Ekim İhtilali neticesinde Rusya’da Çarlık rejimi yerine kurulan Sovyet idaresi, 1919’da Anadolu’da başlayan Türk Kurtuluş Savaşı’na askeri ve maddi destekte bulunmuştur. Bu suretle tesis edilen işbirliğine dayalı dostane ilişkiler 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında 1930’lu yılların sonuna kadar devam etmiştir. Stalin döneminde Rusya’nın eski emperyal hedeflerine geri dönmesiyle soğuyan ilişkiler İkinci Dünya Savaşı’na müteakip Türkiye’nin toprak bütünlüğüne ve ulusal egemenliğine yönelik Moskova’dan gelen tehditler neticesinde tamamen bozulmuştur. Stalin’in ölümünün ardından ilişkilerde normalleşme sürecine girilmiştir. 1960’lardan itibaren Sovyetlerden gelen destekle Türk sanayisi gelişme kat etmiştir. Fakat bu dönemdeki ikili ilişkilerde işbirliği rekabetin önüne geçememiştir. Taraflar arasındaki güvensizlik, yaşanan bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında kendisini hemen göstermiştir. Bu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde de hemen aşılamamıştır. Ancak 1990’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye ve Rusya hükümetleri “rekabetten işbirliğine geçiş” konusunda irade sergilemeye başlamıştır. Bu konuda 2000’li yılların başında atılan adımlar oldukça mühimdir.

2000’li yılların başında Rusya’da Putin, Türkiye’de Ak Parti hükümetinin iktidara gelmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliğinin önceleme, yüzyıllara dayanan rekabetin önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu dönemde ikili ilişkiler, Rusya ile Batı arasındaki güç mücadelesinin yol açtığı birçok bölgesel krizle sınanmıştır. İki ülke, bu krizlerden dolayı ciddi görüş ayrılıkları yaşamış, hatta kimi zaman karşı karşıya gelmiştir. Fakat ekonomi ve enerji alanlarında sağlanan işbirliğinin korunması ve geliştirilmesi yönündeki ortak kararlılık, krizler karşısında iki ülkeyi sağduyulu siyasete yönlendirmiştir. Dolayısıyla bölgesel gelişmelerin neden olduğu ulusal çıkar çatışmaları, ilişkilerin olumlu giden seyrini değiştirememiştir. Bu olumlu gidişat 2010 yılında Türk-Rus ilişkilerini tarihi bir seviyeye taşıyan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)’nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

2010 yılında kurulan ÜDİK çerçevesinde iki ülkenin devlet başkanları ve bakanları periyodik aralıklarla bir araya gelmekte ve ilişkilerdeki mevcut durumu değerlendirdikten sonra geleceğe yönelik hedefler belirlemektedir. Onların belirlediği bu hedefler ise ÜDİK çatısı altında belli faaliyet alanlarında görevli alt gruplar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu haliyle iki ülke arasında hükümet görevi gören Konsey, Türkiye-Rusya ilişkilerinin kurumsallaşmasını temsil etmektedir.

Kuruluşundan günümüze dek devlet başkanları liderliğinde sekiz kez ÜDİK toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu zirveler her ne kadar birer yıl arayla planlanmışsa da bölgesel gelişmeler karşısında yaşanan küçük çaplı münferit krizler sebebiyle kimi zaman toplantı takvimlerinde aksamalar yaşanmıştır. Fakat Kasım 2015 tarihine kadar taraflar arasında ortaya çıkan kriz ve anlaşmazlıklar ilişkilerde işbirliğinin gelişim seyrini etkilememiştir. Bunun en iyi örnekleri üçüncü ve beşinci ÜDİK toplantılarıdır. Öyle ki arka planlarında Moskova-Şam seferini yapan Suriye'ye ait yolcu uçağının Ankara'da inişe zorlanması ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı gibi hadiselerin bulunduğu bu toplantılarda oldukça önemli ticari anlaşmalar imzalanmıştır. Bu suretle ekonomi ve enerji alanlarında sağlanan işbirliğinin korunması ve geliştirilmesi yönündeki ortak kararlılık ÜDİK çatısı altında daha net ortaya çıkmıştır. Vize serbestisi, Türk Akımı ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşası gibi Türk-Rus ilişkileri tarihinde ilkleri temsil eden stratejik öneme sahip kararlar bu kurumsal platformda alınmıştır. Diğer taraftan ÜDİK, 2016 yılına kadar iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel meselelerin çözümleri için ortak bir yaklaşım geliştirememiştir. Bu meselelerin çözümüne dair açıklamalar temennilerden öteye gidememiştir.

Türkiye'nin Rusya'ya ait bir savaş uşağını düşürmesi neticesinde iki ülke arasında Kasım 2015-Haziran 2016 tarihlerinde yaşanan yedi aylık kriz, 2000'li yılların başından itibaren işbirliği adına atılan birçok önemli adımı baltalamıştır. Rusya'nın, Ocak 2016 tarihinden itibaren Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu yaptırımlar ikili ticaret hacminin rekor seviyede düşmesine yol açarken 2010'da Türkiye vatandaşlarına tanınan vize serbestisinin iptali Türk-Rus ilişkilerindeki bu tarihi kazanımın kaybedilmesine sebep olmuştur. Fakat Erdoğan'ın özrü ile ilişkilerde başlayan normalleşme sürecinin çok kısa sürede tamamlanması ve Türk Akımı ile Akkuyu Nükleer Güç Santrali projelerine hız verilmesi, ekonomi ve enerji alanlarındaki işbirliğinin iki ülke ilişkilerinde lokomotif güç olmayı sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Bununla birlikte Türkiye-Rusya arasındaki ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkartılması hedefi, istenilen artışın sağlanamaması sebebiyle yıllar içerisinde 2015'ten 2023'e kadar ertelenmiştir.

2015-2016 yılları arasında yaşanan yedi aylık kriz ise iki ülkenin söz konusu hedeften bir hayli uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Rusya dış ticaretinde yaşanan rekor seviyedeki düşüş göz önünde bulundurulduğunda tarafların 100 milyar dolar hedefini yeniden ileri tarihe ertelemek zorunda kalacağını öngörmek mümkündür. Diğer taraftan kriz sonrası ekonomi ve enerji alanlarında sağlanan ilerlemelerin dışında Suriye meselesi ve askeri teknoloji transferinde atılan tarihi adımlar, ilişkileri kriz öncesi dönemden daha da ileriye taşıması ve derinleştirilmesi bakımından önemlidir.

Kriz sonrası dönemde Türkiye ve Rusya, çıkar çatışmalarının devam ettiği Suriye’de işbirliği adına birçok ilke imza atmıştır. Öyle ki Rus Hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Suriye topraklarında iki kez askeri harekât düzenlemesine göz yumarak Türkiye’nin bölgede kurulmak istenen PKK/PYD/YPG koridoru planlarını bozmasına yardımcı olmuştur. PKK’ı terör örgütü olarak kabul etmeyen ve Kürtlerle ilişkilerine stratejik önem atfeden Rusya’nın bu tavrı, Türk-Rus ilişkileri açısından özel öneme sahiptir. Bununla birlikte iki ülke ilk kez bölgede ortak operasyonlar düzenlemiş ve belli noktalarda konuşlandırdıkları barış gücüyle Suriye topraklarının kuzey kısmından terör gruplarının büyük oranda temizlenmesini sağlamıştır. Suriye meselesine yönelik oluşturulan Astana platformu sayesinde ise Türkiye-Rusya-İran ilk kez bir çatı altında bir araya gelmiştir. Bu suretle Suriye meselesinin çözümü konusunda Batı tecrit edilmiştir.

Türkiye’nin Rusya’dan S-400 Hava Savunma Sistemi’ni alma kararı ve başta Amerika olmak üzere NATO ülkelerinin baskılarına rağmen bu alımı gerçekleştirilmesi, yine kriz sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerini ileriye taşıyan bir hamle olarak tarihe geçmiştir. Bu gelişme, Rusya’nın 2012’de Türkiye topraklarına Patriot Füze Savunma Sistemi’nin konuşlandırılması karşısında gösterdiği tepki göz önünde bulundurulduğunda Batı karşısında Türk-Rus ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan iki ülkenin Suriye meselesinde işbirliğine yöneldiği bu dönemde Ukrayna krizi ve Kırım meselesinin artık ÜDİK toplantılarının gündeminden çıktığı gözükmektedir. Aksine Kırım’da Türk yatırımlarına dair beklentiler dahi dile getirilmeye başlanmıştır.

2000’li yılların başından itibaren gelişmeye başlayan Türk-Rus ilişkilerinin derinleşmesinde ÜDİK oldukça önemli rol üstlenmiştir. ÜDİK, son dokuz yılda iki ülke arasında yaşanan krizlere ve çıkar çatışmalarına rağmen ilişkilerde rekabetin işbirliğinin üstüne çıkmasına müsaade etmemiş ve aksine işbirliğinin alanını genişleterek stratejik boyut kazanmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte ÜDİK’in yetersiz kaldığı hususlar da söz

konusudur. Bunların başında Batı'nın menfi politikaları sebebiyle birbirine yakınlaşmak zorunda kalmalarına rağmen ÜDİK çerçevesinde Türkiye ve Rusya'nın ekonomi, ticaret, kültürel ve askeri alanlar dışında ortak bir dış politika konsepti geliştirmesi mümkün olmamıştır. Mamafih Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın altıncı Konsey toplantısında da dile getirdiği üzere iki ülke, sahip oldukları özel ve köklü ilişkileri devam ettirme konusunda kararlılık sergilemektedir. ÜDİK ise Türk-Rus ilişkilerinin kurumsallaşmasını sağlayan tarihi öneme sahip bir platform olarak belirtilen kararlılığın eyleme geçmesinde üstlendiği önemli rolü sürdürmektedir.

Kaynakça

Tetkik Eserler

- Acar, Zeynep Selin. "Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO'nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı." *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2015): 113-131.
- Aktürk, Şener. "NATO Neden Genişledi? Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti." *Uluslararası İlişkiler* 9/34 (Yaz 2012): 73-97.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, 14. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası (İlkeler, Aktörler, Uygulamalar)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.
- Gürün, Kâmuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Balta, Evren ve Behlül Özkan, *Türkiye-Rusya İlişkilerine 'Tarih' ile Bakmak (Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumunun Araştırma Raporu)*. DPF, 2016.
- Erbil, Yazgan. "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği." Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010.
- Göztepe, Ece. "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi ya da 'Haklı Savaş'ın Haksızlığı Üzerine." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 59/3 (2004): 79-103.
- Gürün, Kâmuran. "17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması." *Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Gürün, Kâmuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 2010.
- Kılıç, Selda. "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar." *DTCF Dergisi* 56/1 (2016): 124-143.
- Kolobov, Oleg A., Aleksandr A. Kornilov ve Fatih Özbay, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri. Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*, Çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov ve Ramil Memmedov. İstanbul: TASAM Yayınları, 2006.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk - Sovyet İlişkileri ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Özbay, Fatih. "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010." *Bilge Strateji* 2/4 (Bahar 2011): 35-77.
- Polat, Doğan Şafak. "NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz." *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 5 (Nisan 2017): 51-66.
- Qasımlı, Musa. *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2013.
- Şirokorad, A.B. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları. Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Yerasimos, Stefanos. *Türk - Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden 'Milli Mücadele'ye)*, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yüceer, Saime. "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını 2010.

İnternet Kaynakları

- "2017: Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201712311031613880-2017-turk-rus-iliskileri-ucak-krizi-oncesine-dondu/>.

- "60 yıllık rüya gerçek oluyor." Erişim Eylül 2019. <https://www.yenisafak.com/ekonomi/60-yillik-ruya-gercek-oluyor-3192183>.
- "A.A.: Doğalgaz indirimi yüzde 15 olabilir." Erişim Ekim 2019. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/a-a-dogalgaz-indirimi-yuzde-15-olabilir-27706986>.
- "Ahmet Davutoğlu: "Sorun Rusya değil, Suriye krizi." Erişim Eylül 2019, <http://www.cnnturk.com/2012/dunya/10/19/ahmet.davutoglu.sorun.rusya.degil.suriye.krizi/681255.0/>.
- "Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı." 107, Erişim Ağustos 2019. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/926/200205071.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- "Akkuyu Nükleer Santrali'nin ÇED raporuna onay." Erişim Eylül 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-santralinin-ced-raporuna-onay/96669>.
- "Avrasya Koridoru: Boru Hattı Jeopolitiği ve Yeni Soğuk Savaş – Michel Chossudovsky." Erişim Ağustos 2019. <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2008/08/22/avrasya-koridoru-boru-hatti-jeopolitigi-ve-yeni-soguk-savas-michel-chossudovsky/>.
- "Avrupa Birliğinin Genişlemesi." Erişim Ağustos 2019. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html.
- "Batı'nın Türkiye'ye 60 yıldır vermediği nükleeri Rusya verdi." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201804041032910324-bati-turkiye-rusya-nukleer-akkuyu-savunma-sistemi-gorus/>.
- "Bir kazanan varsa o da Türkiye." Erişim Ekim 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bir-kazanan-varsa-o-da-turkiye/96092>.
- "Canikli: Afrin'i seçilmiş hükümete teslim edeceğiz." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804101032970116-nurettin-canikli-afrini-secilmis-hukumete-teslim-edecegiz/>.
- "Canikli'den Afrin açıklaması: Rusya askeri varlığını çekecek, bu hareket yapılacak." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201801191031878265-canikli-afrin-teror-hatlari/>.
- "Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Çevik: Putin ve Erdoğan, vize sorununu çözecek." Erişim Ekim 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201702281027426202-cumhurbaskani-danismani-cevik-putin-erdogan-vize/>.
- "Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Çevik: Rusya hava sahasını açmasaydı İHA bile kaldıramazdık." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201803311032859204-ilnur-cevik-rusya-izin-vermeseydi-ih-a-bile-kaldiramazdik/>.
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile 2019'un ilk dört ayında 3'üncü kez bir araya gelecek." Erişim Eylül 2019. <https://www.star.com.tr/guncel/cumhurbaskani-erdogan-putin-ile-3uncu-kez-bir-araya-gelecek-haber-1443772/>.
- "Çonkar: Rusya'nın askıya aldığı vize muafiyeti anlaşmasının canlandırılmasına ihtiyaç var." Erişim Ekim. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703091027560045-turk-rus-toplumsal-forum-conkar-vize-muafiyeti/>.
- "Deşevyeuşaya neft obvalila kurs rublya." Erişim Eylül 2019. <http://kommersant.ru/doc/2623246>.
- "VVP Rossii v sleduyuşem godu sokratitsa na 0,8 protsenta." Erişim Eylül 2019. <http://www.km.ru/economics/2014/12/02/ministerstvo-ekonomicheskogo-razvitiya-rf/751706-vvp-rossii-v-sleduyushchem-god>.
- "Dokumetu, podpisanniye po itogam V zasedaniya Soveta sotrudničstva vişşego urovnya." Erişim Ekim 2019. http://news.kremlin.ru/ref_notes/4786.

- Dursunoğlu, Alptekin. "Türkiye'nin idealist dış politikasının Libya savrulması." Erişim Eylül 2019. http://ydh.com.tr/HD9130_turkiyenin-idealist-dis-politikasinin-libya-savrulmasi.html.
- "Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik)." Erişim Eylül 2019. <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>.
- "Ecevit'in karşılıksız aşkı." Erişim: Nisan 2019, <https://www.yenisafak.com/dunya/ecevitin-karsiliksiz-aski-2657635>.
- "Eleştirilen Putin G20'den erken ayrıldı." Erişim Ekim 2019, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1665229-elestirilen-putin-g20den-erken-ayrildi>.
- "Erdoğan ile Putin G20 zirvesi çerçevesinde görüştü." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/politika/201812011036422507-erdogan-putin-g20-gorusmesi/>.
- "Erdoğan ve Putin ortak basın açıklaması yaptı." Erişim Ekim 2019. <http://haber.stargazete.com/guncel/erdogan-ve-putin-ortak-basin-aciklamasi-yapti/haber-974768>
- "Erdoğan ve Putin ortak basın toplantısı: Türk-Rus ilişkileri zorlu sınavları atlattı." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804031032896009-erdogan-putin-gorusme-sonrasi-basin-toplantisi/>.
- "Erdoğan ve Putin, Soçi'de İdlib'i görüştü." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201809171035232036-putin-erdogan-idlib-soci-suriye/>.
- "Erdoğan, Putin ile BRICS zirvesinde görüştü: Aramızdaki dayanışma birilerini kiskandırıyor." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/dunya/201807261034474024-cumhurbaskani-erdogan-brics-zirvesi-putin-gorusmesi/>.
- "Erdoğan, Putin ile görüştü." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201809071035093190-erdogan-putin-tahran-gorusme/>.
- "Erdoğan, zirve sonrası Putin ile başbaşa görüştü." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810271035868193-erdogan-zirve-sonrasi-putin-ile-gorusuyor/>.
- "Erdoğan: Afrin'i kime vereceğimizi iyi biliyoruz, zamanını da biz belirleriz, Lavrov değil." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804101032971356-erdogan-lavrov-afrin-suriye-hukumeti/>.
- "Erdoğan: Konuyla ilgili imzalar atıldı, inşallah S-400'leri ülkemizde göreceğiz", Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201707251029417686-erdogan-mescid-i-aksa/>.
- "Erdoğan: Putin'den vizelerin tamamen kaldırılmasını talep ettik." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201812011036424601-erdogan-g20-zirve-basin-toplantisi/>.
- "Erdoğan: Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201904081038674504-turkiye-rusya-isbirligi-toplantisi-erdogan-putin/>.
- "Erdoğan-Putin zirvesi öncesi Türk-Rus Toplumsal Forumu gerçekleşecek." Erişim Ekim 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703081027540096-erdogan-putin-turk-rus-toplumsal-forum/>.
- "Fırat Kalkanı bitti." Erişim Eylül 2019. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/firat-kalkani-bitti>.

- "Fırat Kalkanı Harekatının 216 günlük bilançosu." Erişim Eylül 2019. <http://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279>.
- "Fırat Kalkanı." Erişim Kasım 2019. <https://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani-harekati>.
- "Gaz Şoku." Erişim Ekim 2019. <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/gaz-soku-2035125>.
- "İdlib mutabakatı zaptının 10 maddesi." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201809191035276132-idlib-mutabakat-zaptinin-on-maddesi/>.
- "İkinci Minsk anlaşması." Erişim Ekim 2019. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ikinci-minsk-anlasmasi-167627.html>.
- "İlk elektriği 2020'de kullanacağız!" Erişim Eylül 2019. <http://www.gazetevatan.com/ilk-elektrigi-2020-de-kullanacagiz--529362-ekonomi/>.
- "İstanbul'daki tarihi zirve sona erdi: Dört ülke Suriye'nin toprak bütünlüğünde hemfikir." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810271035866230-erdogan-putin-merkel-macron-ortak-aciklama/>.
- "İstanbul'daki Türk Akımı töreninde konuşan Putin: Projeye adını Erdoğan verdi." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811191036214620-putin-erdogan-turk-akimi-toren-istanbul/>.
- "İtalyanskaya Eni i Gazprom podelili Yujnıy potok popolam." Erişim Eylül 2019. <http://lenta.ru/news/2007/11/22/eni/>.
- "İvanovski: Uçak konusu kapatılsın." Erişim Eylül 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387090/ivanovski__Ucak_konusu_kapati_lsin_.html.
- Karabağlı, Hülya. "Son 8 yılda Suriyeli mülteci sayısı 14 bin kat arttı!" Erişim Aralık 2019. <https://t24.com.tr/haber/son-8-yilda-suriyeli-multeci-sayisi-14-bin-kat-artti,783049>.
- "Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)." Erişim Ağustos 2019. https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/229/Karadeniz_2.pdf.
- "Kırım Tatarları Ankara'da buluşuyor." Erişime Ekim 2019. <https://www.dunyabulteni.net/guncel/kirim-tatarlari-ankarada-bulusuyor-h336719.html>.
- "Kırım'ın yasa dışı ilhakının üzerinden 5. yıl geçti." Erişim Ağustos 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimin-yasa-disi-ilhakinin-uzerinden-5-yil-gecti/1424745>.
- "Kremlin: Erdoğan özür diledi." Erişim Eylül 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya.
- "Lavrov: Türkiye, Afrin'in kontrolünü Suriye hükümetine geri vermeli." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812291036864902-2018-turk-rus-iliskileri/>.
- "Libya, devrimin 8. yıl dönümünde istikrara kavuşmayı bekliyor". Erişim Eylül 2019. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/libya-devrimin-8-yil-donumunde-istikrara-kavusmayi-bekliyor-41119205>.
- "Maksimalnoye podeniye rublya so vremen Rossiyskogo krizisa 1998 goda." Erişim Eylül 2019. <http://www.inopressa.ru/article/01Dec2014/ft/rouble.html>.
- "Medvedev predlagayet Turtsii rasshirit ispolzovaniye natsionalnıh valyut." Erişim Eylül 2019. <https://ria.ru/20100512/233582905.html>.
- "Mejgosudarstvenniye otnoşeniya mejdu Rossiei i Turtsiyey. Spravka." Erişim Eylül 2019. <https://ria.ru/20100507/231684035.html>.
- "Milletlerarası Andlaşma. Karar Sayısı: 2010/918" Erişim Eylül 2019. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>.

- "Minsk anlaşmasının uygulanması." Erişim Ekim 2019. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201602171020938925-Ukrayna-Minsk-anlasmasi/>.
- "Moskova, UDİK toplantısını iptal etti." Erişim Eylül 2019. <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/moskova-udik-toplantisini-iptal-etti-2153991>.
- "Moskova'dan Şam'a 'füze parçası' sevkiyatına baskın." Erişim Eylül 2019. <http://haber.stargazete.com/guncel/turk-jetleri-suriye-yolcu-ucagini-esenbogaya-indirdi/haber-696044>.
- "Moskva i Ankara podpisali soglaşeniye o sotrudničestve po AES v Turtsii." Erişim Ekim 2019. <https://ria.ru/20100512/233496877.html>.
- "Nabucco'ya niyet, Güney Akım'a kismet." Erişim Eylül 2019. http://www.radikal.com.tr/yenisoz/nabuccoya_niyet_guney_akima_kismet-1115007.
- "NATO'da gündem genişleme." Erişim Ağustos 2019. http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/04/printable/080402_nato_summit.shtml.
- "No: 77, 19 Mart 2011, Libya'daki Gelişmeler Hk." Erişim Eylül 2019. http://www.mfa.gov.tr/no_-77_-19-mart-2011_-libya_daki-gelismeler-hk_.tr.mfa.
- "Otnoşeniya Turtsii i Sirii ne vliyayut na vizit prezidenta Rossii V. Putina v Ankaru – D. Peskov." Erişim Eylül 2019. <http://www.panorama.am/ru/politics/2012/10/11/visit/>.
- "Petrol fiyatları Rusya'yı vurdu." Erişim Ekim 2019. <http://aljazeera.com.tr/haber/petrol-fiyatlarirusyayi-vurdu>.
- "Po itogam zasedaniya rossiysko-turetskogo Soveta sotrudničestva vişşego urovnya podpisano 11 dokumentov." Erişim Eylül 2019, <https://regnum.ru/news/1600250.html>.
- "Posadka v Ankaru: Rossiya trebuet obyasneniya, Sırıy obvinyayet Turtsiyu v piratstve." Erişim Eylül 2019. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=930300>.
- "Putin 2018'de en çok Erdoğan'la telefon görüşmesi yaptı." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201812281036850371-putin-2018de-en-cok-erdoganla-gorusme-yapti>.
- "Putin ile Erdoğan, 2019'un ilk görüşmesini gerçekleştirdi: Şubat'ta üçlü zirve yapılacak." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201901231037257592-putin-ile-erdogan-ortak-basin-toplantisi-duzenledi/>.
- "Putin ve Erdoğan'ın 2018'deki görüşmeleri." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201901301037377596-putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye/>.
- "Putin, Erdoğan ve Ruhani: Suriye'nin toprak bütünlüğüne bağlıyız." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804041032901618-erdogan-putin-ruhani-astana-uclu-zirve-ankara/>.
- "Putin, Erdoğan'la birlikte Akkuyu'nun temelini attı: Bu proje, Türk-Rus ilişkilerinin simgesi haline gelecek." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201804031032892244-putin-turkiye-ankara-akkuyu-erdogan/>.
- "Putin, Genelkurmay'ın sitesinde!" Erişim Nisan 2019. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/15047-putin-genelkurmayin-sitesinde>.
- "Putin, Güney Akım için Ankara'da." Erişim Ağustos 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_ankara.
- "Putin: Erdoğan'la kapsamlı ve yapıcı görüşmeler yaptık, mutabakata vardık." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238687-putin-suriye-idlib-silahsiz-bolge/>.

- "Putin: Gündem S-400'lerin sevkiyatının tamamlanması, Türkiye'ye Rusya yapımı başka askeri ürünler de sevk edebiliriz." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201904081038672779-erdogan-putin-rusya-suriye-turkiye-ikili-gorusme/>.
- "Putin: Silah varsa patlar." Erişim Eylül 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387976/Putin_Silah_varsa_patlar.html#.
- "Putin'den ABD'ye yayılım ateşi." Erişim Ağustos 2019. <https://www.dw.com/tr/putinden-abdye-yayl%C4%B1m-ate%C5%9Fi/a-2519775-0>.
- "Pyat let nazad v Donbasse naçalas samaya krovoprolitnaya voyna v Yevrope XXI veka." Erişim Ağustos 2019. <https://meduza.io/feature/2019/05/26/pyat-let-nazad-v-donbasse-nachalas-samaya-krovavaya-evropeyskaya-voyna-xxi-veka-meduza-rasskazyvaet-chem-ona-zakonchilas-dlya-liderov-separatistov>.
- "Raboçiy vizit v Turtsiyu." Erişim Eylül 2019. <http://www.kremlin.ru/catalog/countries/TR/events/17019>.
- "RF i Turtsiya mogut uveličit tovarooorot do \$100 mlrd, zayavil Medvedev." Erişim Eylül 2019. <https://ria.ru/20100512/233585825.html>.
- "Rossiya i Turtsiya podpisali soglaşeniya ob otmene vizovogo rejima." Erişim Eylül 2019. <https://ria.ru/20100512/233496893.html>.
- "Rossiya i Turtsiya podpisali 11 soglaşeniy po itogam zasedaniya SSVU." Erişim Eylül 2019. <https://mk-turkey.ru/politics/2012/12/04/dokumenty-podpisannye-rossiej-i-turciej-i-po-itogam-zasedaniya-soveta-sotrudnichestva-vysshego-urovnya.html>.
- "Rossiya i Turtsiya stanovitsya stratejiçeski partnerami – Medvedev." Erişim Eylül 2019. <https://ria.ru/20100510/232537864.html>.
- "Rossiya naşla zamenu Yujnomu potoku." Erişim Eylül 2019. [http://top.rbc.ru/business/01/12/2014/547cb18fcb20f10e6f78412#xtor=AL-\[internal_traffic\]--\[rbc.ru\]-\[main_body\]-\[item_2\]](http://top.rbc.ru/business/01/12/2014/547cb18fcb20f10e6f78412#xtor=AL-[internal_traffic]--[rbc.ru]-[main_body]-[item_2]).
- "Rossiysko-turetskiye otnoşeniya v svete vizita R.T. Erdogana." Erişim Eylül 2019. <https://riss.ru/analytics/4403/#.VHsWETGsUfE>.
- "Rus Büyükelçi Yerhov: Türk vatandaşları için vize kolaylığı üzerinde çalışıyor." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201807211034388505-Rus-buyukelci-yerhv-turk-vatandas-vize/>.
- "Rusya ile vizeler kısmen kalktı." Erişim Eylül 2019. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ile-vizeler-kismen-kalkti-403989.html>.
- "Rusya S-400 füzelerini Suriye'ye konuşlandırdı." Erişim Eylül 2019. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-s-400-fuzelerini-suriyeye-konuslandirdi,q4xvFUui7E2LAWVB1bCDgQ>.
- "Rusya, vizelerin kaldırılmasına dair çalışma yapıyor." Erişim Ekim 2019. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201701111026722252-rusya-vizelerin-kaldirilmasina-dair-calisma-yapiyor/>.
- "Rusya: İdlib'in 'barış bölgesi' olması için Türkiye'nin yardımını bekliyoruz." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201805151033454476-rusya-idlib-baris-gorusmeler-turkiye-yardim/>.
- "Rusya: Türkiye'yle vize muafiyetini konuşmak için erken." Erişim Ekim 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201702081027126783-rusya-turkiyeyle-vize-muafiyetini-konusmak-icin-erken/>.
- "Rusya-Türkiye Dış Ticareti." Erişim Eylül 2019. <https://ros-t.com/bilgilendirme-detay-rusya-turkiye-dis-ticareti-4>.

- "Rusya-Türkiye ilişkileri tarihi ilişkilerdir." Erişim Ağustos 2019. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/rusya-turkiye-iliskileri-tarihi-iliskilerdir-153671.html>.
- "Rusya-Türkiye: Doğalgaz hatlarıyla gelen ortaklık." Erişim Eylül 2019. http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/12/141202_rusya_turkiye_dogalgaz.
- "Rusya-Ukrayna: İki dost nasıl düşman oldu?" Erişim Ağustos 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387>.
- "S-400'lerde ikinci sevkiyat başladı." Erişim Eylül 2019. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/08/28/s-400lerde-ikinci-sevkiyat-basladi>.
- "Sem mesyatsev v ssore: skolko Rossiya i Turtsiya poteryali na konflikte." Erişim Eylül 2019. <https://www.rbc.ru/economics/28/06/2016/577157b89a7947239346aba3>.
- "Serbiya ogorçena zakritiyem Yujnogo potoka." Erişim Eylül 2019. http://www.gazeta.ru/business/news/2014/12/02/n_6703577.shtml.
- "Silah taşıyor bilgisi NATO'dan uçak arama ekibi Roketsan'dan." Erişim Eylül 2019. <http://haber.stargazete.com/politika/silah-tasiniyor-bilgisi-natodan-ucak-arama-ekibi-roketsandan/haber-696368>.
- "Siyasi ayrışma ekonomiyi etkilemiyor." Erişim Ekim 2019. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/siyasi-ayrisma-ekonomiyi-etkilemiyor>.
- "Son Dakika: Erdoğan-Putin'den açıklama." Erişim Eylül 2019. <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,HnpoRwSBaEqar-JvQXqzfw>.
- "Sovmestnaya press-konferentsiya s Prezidentom Turtsii Recepom Tayipom Erdoganom." Erişim Eylül 2019. <http://kremlin.ru/events/president/news/47126>.
- "Suriye çatlağı görüşmeye damga vurdu." Erişim Eylül 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/387726/Suriye_catlagi_gorusmeye_damga_vurdu.html#.
- "Suriye için gözler yeni anayasada: Bir an önce hayata geçirilmesi normalleşmenin en kilit noktası." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201904101038700809-suriye-yeni-anayasa-normallesme/>.
- "Suriye'de iç savaş: Ölü sayısı 162 bini geçti." Erişim Eylül 2019. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/05/140519_suriye_raporu.
- "Suriye'den yeni göç akını." Erişim Eylül 2019. <https://www.dw.com/tr/suriyeden-yeni-g%C3%B6%C3%A7-ak%C4%B1n%C4%B1/a-18807497>.
- "Syrian Air: gruz v našem samolete bıl grajdanskim." Erişim Eylül 2019. <http://izvestia.ru/news/537465>.
- "Şoygu: İdlid'e askeri operasyon düzenlenmeyecek." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238827-soygu-idlib-e-askeri-operasyon-duzenlenmeyecek/>.
- "Tam 400 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması." Erişim Ekim 2019. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26459141.asp>.
- "Tovarooborot Rossii s Turtsiyey v 2015 godu sokratilsa poçti na çetverti." Erişim Eylül 2019. <https://www.interfax.ru/business/493872>.
- "Turetskoye şçastye." Erişim Eylül 2019. http://www.youtube.com/watch?v=Dl0GWG_GEL0&feature=share.
- "Türk Akımı'nın kullanıma açılacağı tarih belirlendi." Erişim Eylül 2019. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201810281035869797-turk-akimi-kullanima-acilacagi-tarih-b-elirlendi/>.

- "Türk-Rus ilişkileri, uçak krizinin öncesine döndü." Erişim Eylül 2019.
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201712311031613880-2017-turk-rus-iliskileri-ucak-krizi-oncesine-dondu/>.
- "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Gerektiğinde Belirlenecek Esaslar Dairesinde Kullanılmasına ve Muhtemel Bir Askeri Harekat Çerçevesinde Yabancı Silahlı Kuvvetlere Mensup Hava Unsurlarının Türk Hava Sahasını Türk Makamları Tarafından Belirlenecek Esaslara ve Kurallara Göre Kullanmaları İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92'nci Maddesi Uyarınca 6 Ay Süreyle İzin Verilmesine Dair Karar." Erişim Ağustos 2019.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/200303021.htm>.
- "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı", İletişim Eylül 2019.
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-ile-gelecek-donem-icin-yeni-hedeflere-kilitleniyoruz>.
- "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısına ilişkin ortak basın açıklaması." Erişim Ekim 2019.
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisina-iliskin-ortak-basin-aciklamasi.tr.mfa>.
- "Türkiye ile Rusya Arasındaki Karşılıklı Güven, Bölgenin Barış ve İstikrarına Katkı Yapacak." Erişim Ekim 2019. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1534/turkiye-ile-rusya-arasindaki-karsilikli-guven-bolgenin-baris-ve-istikrarina-katki-yapacak.html>.
- "Türkiye ile Rusya uzlaştı: İdlid'de silahsız bölge kurulacak." Erişim Eylül 2019.
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201809171035238673-putin-ile-erdoganin-ortak-basin-toplantisi/>
- "Türkiye ve Rusya; Üst düzey işbirliğine giden yolun köşe taşları." Erişim Eylül 2019.
<https://tr.sputniknews.com/rusya/201412221013240063>.
- "Türkiye'den Güney Akıma Onay." Erişim Eylül 2019.
<http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/genel/12/28/turkiyeden.guney.akima.onay/642339.0/>.
- "Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular Ve Yanıtları." Erişim Eylül 2019.
http://www.abgs.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf.
- "Türkiye'deki Suriyeli sayısı 1 milyon 600 bin." Erişim Ekim 2019.
<http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/407125--suriyelilere-turkiye-kadar-yardim-yapan-ulke-olmamistir>.
- "Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Kasım 2019." Erişim Aralık 2019.
<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- "Türkiye'den Güney Akım'a onay", Erişim Eylül 2019. "Türkiye'den Güney Akıma Onay." Erişim Eylül 2019.
<http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/genel/12/28/turkiyeden.guney.akima.onay/642339.0/>.
- "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı." Erişim Eylül 2019.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807>.
- "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Dördüncü Toplantısı St.Petersburg'da gerçekleştirildi." Erişim Ekim 2019. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-dorduncu-toplantisi-st_petersburg_da-gerceklestirildi.tr.mfa.
- "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı gerçekleşti." Erişim Eylül 2019.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisi-gerceklesti/1107364>.

- “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları.” Erişim Kasım 2019. <https://ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantısında-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/>
- “Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?” Erişim Eylül 2019. <https://www.ntv.com.tr/dunya/ucak-krizi-sonrasi-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi,nqUpARHsW0Sizw9Jx9LgZQ>.
- “Ukrayna’da ateşkes anlaşması imzalandı.” Erişim Ekim 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140905_ukrayna_anlasma_imza.
- “V Donbasse za pyat let pogibli çolee 2400 detey, zayavili v VMS Ukrainı.” Erişim Ekim 2019. <https://ria.ru/20190601/1555172490.html>.
- “Visit Dmitriya Medvedeva v Turtsiyu 11-12 maya 2010.” Erişim Eylül 2019. https://ria.ru/medvedev_visits_turkey_11052010.
- “Viziti Vladimira Putina v Turtsiyu s 2012 goda. Dosye.” Erişim Eylül 2019. <https://tass.ru/info/5087779>.
- Yalçınkaya, Hikmet. “Zaferin adı: Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatı.” Erişim Eylül 2019. <https://www.gzt.com/dunya-politika/zaferin-adi-firat-kalkani-ve-zeytin-dali-harekati-3460566>.
- “Yıldırım: Rusya ile ilişkilerdeki bozulma tamamen ortadan kalktı.” Erişim Kasım 2019. <https://tr.sputniknews.com/politika/201701101026705669-yildirim-rusya-iliski-bozulma/>.
- Yüzbaşıoğlu, Nazlı. “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü 27 yaşında.” Erişim Ağustos 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-27-yasinda/1514022>.
- “Zasedaniya rossiyo-turetskogo Soveta sotrudniçestva vıšşego urovnya.” Erişim Ekim 2019. <http://www.kremlin.ru/transcripts/10657>.
- “Zeytin Dalı Harekatı Bir Yaşında.” Erişim Eylül 2019. <https://www.haberturk.com/zeytin-dali-harekati-bir-yasinda-2297332>.